

Tartu ülikool

Filosoofia teaduskond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Kunstiajaloo osakond

Sireli Ruusmaa

Pühakud reformatsioonijärgses kirikus - funktsioonist ja tähendusest luterlikel kunstiteostel

Püha Kristoforuse näitel.

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Krista Andreson

Tartu 2016

SISUKORD

2.Sissejuhatus.....	3
3.Reformatsiooni algus ja muutused sakraalkunstis	
3.1 Reformatsiooni algus Saksamaal	5
3.2 Luterlik kirikuhoone ja kirikukunst	6
3.3Luterliku kirikukunsti tähendusest	9
3.4 Reformatsiooni levik Eestis ja mõju kirikukunstis	12
4. Pühakud reformatsioonijärgses kirikus - teooria ja praktika	
4.1 Suhtumine pühakutesse enne reformatsiooni	15
4.2 Suhtumine pühakutesse peale reformatsiooni	21
4.3 Pühakud reformatsioonijärgses kunstis	24
5. Püha Kristoforus	
5.1 Püha Kristoforuse legend.....	27
5.2 Püha Kristoforuse olemasolu ja austamine.....	29
5.3 Martin Luther Püha Kristoforusest	31
5.4 Püha Kristoforuse kujutamine kunstis	33
5.5 Püha Kristoforus reformatsioonijärgses kunstis Niguliste kantsli näitel	36
6. Kokkuvõte	38
7 Kasutatud kirjandus.....	40
8. Summary.....	43

2.Sissejuhatus

Pühakute tähtsus ja roll kristlikus kirikus on läbi ajastuste olnud märkimisväärne. Keskaegses kirikus nähti neid nii inimeste eeskujudena kui ka kaitsjatena. Vaadates toonast kirikukunsti, peab tunnustama, et suur osa sellest on pühendatud pühakutele, mis viitab nende tähtsusele ja mõjuvõimule, tehes seega nendega seotud teemad nii mõnelegi ajaloo-, kunsti- või religioonihuvilisele paeluvaks. Samas kerkib esile ka küsimus, kas selline austamine ja rohke kujutamine kunstis kehtib kõikide konfessioonide puhul.

Uurimustöö eesmärgiks oli uurida lähemalt reformatsioonijärgset pühakute staatust ja nende kujutamist protestantlikus kirikukunsti. Selle uurimustöö põhiosa jaguneb kolmeks suuremaks osaks. Esimene osa keskendub reformatsioonile ja selle mõjudele, mis viisid uue usulahu tekkeni ning mis omakorda nõudis muudatusi ka kirikukunsti. Reformatsiooni uurimine on selle töö jaoks tähtis, kuna see aitab mõista põhjuseid, miks pühakute kultuse austamis- ja kujutamiskiisides pidi protestantide silmis läbiviidama muudatused.

Esimene pool reformatsiooni puudutavast osast on pühendatud reformatsioonijärgsetele muudatustele üldisemalt, mille põhirõhk on reformatsiooni algusaastatel Saksamaal ja reformatsiooni eestvedaja, Martin Lutheri, teoloogilisel lähenemisel, millest sai uue usulahu vundament. Samuti on lähemalt uuritud ka muutusi kirikukunsti. Reformatsiooni peatüki teine pool käsitleb põgusalt ka reformatsiooni levikut Eesti aladel ja selle mõju kirikukunstile. Reformatsioonijärgses protestantlikus kirikukunsti toimunud muudatuste uurimisel Eesti kontekstis oli suureks abiks peamiselt kaks artiklit : Merike Kurisoo artikkel " Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma..."¹ ja Krista Kodrese artikkel " Lunastus usu läbi. Luterlik pildiideoloogia ja selle eeskujud Eesti esimestel reformatsioonisaajandil".²

Töö teine põhipeatükk on pühendatud pühakutele ja nende kultusele. Selle uurimustöö põhieesmärgiks on saada ettekujutus sellest, millist rolli mängisid pühakud reformatsioonijärgses kirikus. Selleks, et pühakuid puudutavaid reformatsioonijärgseid muudatusi paremini mõista, on pühakuid puudutavas osas eelnevalt juttu pühakute rollist enne reformatsiooni. Alles seejärel keskendub uurimustöö pühakute kultusele reformatsioonijärgses kirikus. Pühakuid puudutavas osas on uuritud, kuidas protestandid

¹ Merike Kurisoo, " Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma..." , "Kunstiteaduslikke Uurimusi" kd 21/ 1-2,(Tallinn; Eesti Kultuuriteadlaste Ühing,2012), lk 37 - 73

² Krista Kodres, " Lunastus usu läbi. Luterlik pildiideoloogia ja selle eeskujud Eesti esimesel reformatsioonisaajandil" , " Kunstiteaduslikke Uurimusi" kd 12/ 3-4,(Tallinn; Eesti Kultuuriteadlaste Ühing, 2003), lk 55 - 101

suhtusid pühakutesse, nende kultusesse ja kirikus olevatesse kunstiteostesse, mis kujutasid keskajal armastatud pühakuid. Toetudes töös eelnevalt tutvustatud reformatsioonijärgsetele muudatustele, luterlikule teoloogiale ja reformatsioonieelsele pühakute kultusele, peaks reformatsioonijärgset pühakute kultust käsitlevas osas tulema küllaltki selgelt välja reformatsiooni mõju ja toimunud muudatuste põhjused pühakute kultuses protestantlikus kirikus.

Uurimustöö kolmas osa on pühendatud Püha Kristoforusele, kes on töösse lisatud näitena katoliiklike pühakute edasikestmisest luterliku kirikukunsti kontekstis. Püha Kristoforus oli antud uurimustööks sobiv näide, kuna tegu oli eelnevalt populaarse pühakuga, keda kujutati tihti kunstis ja kelle kohta on isegi Martin Luther korduvalt arvamust avaldanud. Tegu on pühakuga, kes jäi püsima ka protestantide poolt austatud väheste pühakute sekka, hoolimata sellest, et tema taust oli liiga probleemne, et rahuldada kõiki nõudeid, mis protestandid olid pühakute austamise õigustamiseks seadnud. Tema eeskujuks võtmist ja austamise tähtsust mõisteti teistest lubatud pühakutest natukene erinevalt.

Püha Kristoforuse osas on välja toodud tema legend ja mõningad infokillud, mis temast teada on. Samuti on käsitletud Püha Kristoforuse tähtsust ja olemust luterlaste silmis. Lisaks on uuritud ka püha Kristoforuse kujutamist kunstis, mille näiteks kujutavast reformatsioonijärgsest kunstist on võetud Eestist. Püha Kristoforuse figuur, millel antud töös lähemalt peatun, on Tallinna Niguliste kiriku hävinud kantsli ainus säilinud osa. Töö viimane väiksem osa ongi pühendatud eelnevalt nimetatud figuurile.

3.Reformatsiooni algus ja muutused sakraalkunstis

3.1 Reformatsiooni algus Saksamaal

Reformatsioon ehk usupuhastus oli 16.sajandil Euroopas aset leidnud uuenduslik ja ümberkorraldusi tegev usuliikumine.³ Kuigi usureformatsioon sai ametlikult hoo sisse alles 16.sajandil, ei olnud katoliku kiriku jaoks tegu uue nähtusega. Katseid muuta katoliku kiriku olemust oli ette tulnud juba keskajal, kuid mitte sellise võimsusega nagu 16.sajandil. Kui reformi pooldajatest protestandid heitsid katoliku kirikule ette teoloogilisi vääramisi ja võimu kuritarvitamist, nägid katoliiklased reformi pooldajaid mässajatena.⁴

Martin Luther (1483-1546) oli augustiini munk ja teoloogia professor Wittenbergis asuvas ülikoolis. Ta oli skeptiline ja kõigutamatu mõttemaailmaga, mida täiustasid osavalt kirjutada ja rääkida. Luther kirjutas end ajalukku hetkel, mil ta hakkas kahtlema indulgentside jagamise õigsuses ja avaldas 31.oktoobril 1517. aastal oma 95 teesi.⁵ Just soov lõpetada indulgentside jagamine ja selle nimel julge tegutsemine andiski reformatsiooni käivitumisele viimase tõuke.⁶ Reformatsiooni mälestuspäeva ehk usupuhastuspüha tähistatakse tänapäevani, vastavalt 95 teesi avaldamisele, 31.oktoobril.⁷

Luther hakkas kahtlema pastorite poolt pakutavas indulgentside tõhususes, eesmärgis ja õigsuses. Pastoraalne õpetus ütles inimestele, et tuues oma patud ilmavalgele, saavad nad vastutasuks oma patukahetsusele indulgentse, mis puhastavad nad patust ja sillutavad tee taevasse. Indulgentside jagamisest sai lõputu ring, kus inimesed patustasid, palusid andeks ja said oma patud tänu indulgentsidele kustutatud.⁸ Luther ei uskunud, et moraalse ja hingelise puhtuse jaoks on meetod piisav. Olles oma isiklikest uuringutest mõjutatud, uskus Luther kõigutamatult, et peamine on siiski usk ise ning mitte keegi ega miski muu ei saa peale siira

³ "Vöörsõnastik" 2. täiendatud juurdetrükk, toim: Ruth Mägi, (Tallinn; TEA, 2005), "Reformatsioon", "Reformimä", lk 610

⁴ "The Encyclopedia of Religion", vol 12/10, toim: Mircea Eliade, (New York; Macmillan Publishing Company, 1987), "Reformation", Hans J. Hillerbrand, lk 244-245

⁵"The Encyclopedia of Religion", vol 9/ 10, toim: Mircea Eliade, (New York; Macmillan Publishing Company ,1987), "Luther, Martin", Hans J. Hillerbrand, lk 57-58

⁶ "The Encyclopedia of Religion", vol 12/ 10, lk 245

⁷ Martin Luther, "Katekismus" (väike), 2.parandatud trükk,(Tallinn; EELK Konsistooriumi väljaanne, 1989), lk 24

⁸ "The Cambridge Dictionary of Christianity", toim: Daniel Patte,(Cambridge; Cambridge University Press,2010), "Indulgence", Eugene TeSelle, lk 607-608

usu patukoormat leevendada. Need kahtlused viisid Lutheri 95 teesi avaldamiseni, mis kritiseerisid meetodit, mis väidetavalt pidid tagama odavalt ja kiirelt hingepuhtuse, seejuures tõelist sisemist puhtust nõudmata. Avaldatud teesid rajasid tee reformatsioonile ning samas ka probleemse ja konfliktirohke tuleviku selle algatajale. Hoolimata teeside avaldamisele järgnenud rasketele aastatele ei muutnud Martin Luther oma seisukohti ja arvamust.⁹ Ta ei uskunud, et lunastust on võimalik välja teenida vaid tänu piiblitõdede järgimisele. Reformaator arvas, et lunastus sai sündida ainult läbi isikliku sügava usu. Ainult sügav isiklik usk tagavat Jumala armu.¹⁰

Hoolimata oma julgest vastuhakust katoliku kiriku vastu ei olnud Lutheri plaan panna alus uuele doktriinile. Veel vähem oli tema sooviks tekitada suur kirikulõhe või astuda uue ususuuna juhiks. Tema eesmärgiks oli pöörata ka teiste tähelepanu usuküsimustele, mis talle endale muret tekitasid. Asjaolu, et Lutherist sai protestantliku liikumise üks suuremaid juhte, oli suuresti tema oponentide süü, kes põhimõtteliselt surusid talle tahtmatult juhirolli peale.¹¹

3.2 Luterlik kirikuhoone ja kirikukunst

Erinevalt katoliku kiriku käsitlesest ei näinud Martin Lutheri kirikuhoonet kui maailma miniatuurset mudelit. Lutheri eesmärgiks oli pigem luua rahvakirik, mis liidaks usus liitunuid. Tema idee ideaalsest kirikukorraldusest sisaldas ühist palvet, laulu ja sakramente, ning nägi ette, et jutlustusi viiakse läbi rahva emakeeles. Samas tauniti luterlikus kirikus pühakutekultust ja peeti vajalikuks keskenduda pigem kogudusele. Kuigi kirikuhoone polnud reformi eestvedaja silmis otsustava tähendusega, kuna ta pidas tähtsaks pigem inimeste sisemist usku kui kohta, kus Jumala poole pöörduetakse, mõjutas uue kirikukorralduse põhimõtte ka kirikukunsti.¹² Sellest uskumusest lähtudes sobisid jumalateenistuseks ka vanad ja juba olemasolevad kirikud, mis sobis rahvale hästi sel raskel ajal.¹³

Lähtudes Luteri seisukohast, et inimese usk ise on tähtsam kui Jumala poole pöördumise koht, ei pööratud protestantluse algusaastatel arhitektuuriprobleemile erilist tähelepanu. Esimene

⁹ Samas, lk 741-743

¹⁰ Krista Kodres, "Lunastus usu läbi.", lk 60

¹¹ Sergiusz Michalski, "The Reformation and the Visual Arts: the Protestant image question in Western and Eastern Europe", (London; New York: Routledge, 2005), lk 3-4

¹² Krista Kodres, "Rootsiaegne kogudusekirik Eestis", - "Kunstiteaduslikke uurimusi" kd 8, 1995, (Tallinn; Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1995), lk 53-54

¹³ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 58-59

teadlikult luterluse jaoks ehitatud kirik valmis alles 1544.aastal Torgaus, kuid isegi siis jäi Luter oma vanale arvamusele kindlaks, et koht polegi kõige olulisem usu jaoks. Peale luterliku kiriku institutsionaliseerumist hakkas välja kujunema ka luterlusele vastav arhitektuuritraditsioon, mis otseselt ei olegi tegelikult ühtne kindel stiil, vaid on segu ajastu juhtivast arhitektuuristiilist ja luterluse teoloogiast tekkinud kogudusehoonele seatud nõuetest. Juhtivaks arhitektuuristiiliks reformatsiooni ajal oli valdavalt gootistiil, millest sai paljude arvates hiljem ka protestantluse baasstiil. Kogudusehoonele esitatud nõuded lähtusid aga omakorda jällegi luterluse jumalateenistuse põhifunktsioonidest, milleks olid jutlus, ühine palvetamine ja sakramendid. Konkreetsed nõudmised luterlikule sakraalarhitektuuri jaoks pandi kirja alles 16.sajandi lõpuks.¹⁴

Kuna alguses olid luterlased küllaltki sallivad katoliikliku kirikukunsti suhtes, olid alguses kirikukunsti toimunud muutused luterlikes piirkondades reformatsiooni esimesel sajandil tagasihoidlikud. Suur osa sealsest kunstist jäi alguses puutumatu oma vanale kohale. Kuna lutherlikel teoloogidel oli valdavalt salliv suhtumine vanasse kirikukunsti, siis oli katoliku kirikukunsti kasutamine lubatud. Samas aga tehti mõningad kirikukunsti esemed ümber, et need vastaksid uutele tavadele või lõpetati nende kasutamine üldse. Selliste muutuste läbiviimine tähendas mitmete esemete jaoks funktsioonimuutust. Esemed, mis ei vastanud uutele nõuetele või mida enam ei kasutatud, leidsid uue hoiukoha kiriku varakambris. Mõningad esemed sulatati taaskasutuseks ümber.¹⁵

Kuna luteriusule üle läinud aladel oli vaja luterlikke jumalateenistusi pidada ja selleks sobisid ka vanad katoliku kirikud, tekkis ka vajadus vanad kirikud uuele usule vastavaks muuta. Vana katoliikliku kirikuruumi ümberkujundamine ja kirikukunsti otstarvete kohandamine luterlusele vastavaks oli väljakutseks 16.sajandi luterlaste jaoks. Usuvahetajad ei pidanud mitte ainult muutama vana katoliku kiriku inventaari luterlikule teoloogiale sobivaks, vaid pidid seejuures arvestama ka sellega kaasnevate õiguslike, majanduslike ja poliitiliste probleemidega.¹⁶

Kuna reformatsiooni esimestel aastatel oli kirikuvarade küsimus veel lahendamata ja saatus ebakindel, oli olukord tekitanud pildirüüsteks sobiva hetke. Pildirüüstele järgnenud päevadel kästi rüüste käigus varastatud vara kirikutele tagastada. Samas jällegi kästi pühapiltide ja kujude omanikel oma varad kiriku aladelt ära viia, mis tõestab ainult seda, et kirikuvara nähti

¹⁴ Kodres, "Rootsiaegne kogudusekirik Eestis", lk 54

¹⁵ Kurisoo, "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 39

¹⁶ Samas, lk 37

pigem eraomandina. Seega viisidki paljud kunstiomanikud oma vara kiriku aladelt ära, et vältida sinna viidud vara konfiskeerimist. Peaaltarite retaablid jäid aga reeglina kirikusse. Kirikuvarade jagamisel tekkis aadelkonna ja linnade vahel lahkheliseid ka juba seepärast, et esimesed ei olnud veel evangeeliumiusku tunnistanud. Wolmari maapäeval 1525.aastal võeti vastu otsus, et toomkirikud ja kloostrid võivad siiski vanamoodi oma jumalateenistuse korda ja tavasid jätkata ning oma varad alles jätta.¹⁷

Luterlikel aladel oli täiesti tavaline, et jumalateenistuste läbiviimiseks kasutati vanu katoliiklike pühakodasid, sest luterlaste silmis olid kirikud rajatud pühadele kohtadele, mis endiselt kandsid endas antud jõudu. Samas seadis luterlik liturgia kirikuruumile ja sealsele inventarile uued nõuded, mis nõudis siiski kiriku ümberkorraldust, sest luterliku kiriku ruumijaotus pidi tuginema jumalateenistuse uutele ülesannetele, millest olulisemad olid jutlus, sakramentide jagamine, ühine palvus ja laul. Seitsmest varajasemast sakramendist jäi luterlastel alles vaid kaks, milleks olid armulaud ja ristimine. Ruumilise lahenduse määrasid põhimõtteliselt vaid altar, kantsel, ristimiskivi ning muidugi kuulajate jaoks oluline pingistik. Uus ruumijaotus nihutas ruumi raskuspunkti kiriku idaossa, kus asusid peaaltar ja ristimisnõu. Kantsel, pingistik ja kõrvalaltarid asusid pikihoones.¹⁸ Lutheri ettekirjutised ei käskinud vanast altariist loobumist, kuid nõudis, et põhitähelepanu oleks suunatud vaid ühele altarile.¹⁹ Lutheri sõnul oli osa kirikus olevast tähtis, kuid tuleb kindlasti tunnetada ka piiri, mis jookseb vajaduse ja priiskamise vahel, sest on parem, kui kulutatakse vähem kiriku kaunistamiseks ja kasutatakse lisaraha hoopis pigem vaeste abivajajate aitamiseks.²⁰

Katoliikliku kirikuruumi kohandamine luterlike nõuete järgi nõudis muudatust ka kiriku valgustus. Kuna varajasemalt valgustati keskaegses kirikus küünalde ja üksikute lühtrite abil põhiliselt vaid peaaltari ja kõrvalaltareid, ei sobinud vana valgustussüsteem luterlaste jumalateenistuse läbiviimiseks, sest luterlik jumalateenistus keskendub ennekõike sõnale, mis eeldab seda, et kirikus istuvad inimesed näeksid lugeda lauluraamatut ja kantslis olevat kirikuõpetajat. Piisava valguse tagamiseks võeti küünalde asemel kasutusse suured kroon- ja seinalühtrid.²¹ Erinevalt eelnevast korrast loobusid protestandid ladina keelest ja võtsid kasutusele kohalikud keeled, mis tegi nii reformijate endi kui ka lihtrahva elu kergemaks.²²

¹⁷ Samas, lk 45-46

¹⁸ Samas, lk 46-47

¹⁹ Kodres. "Lunastus usu läbi", lk 62

²⁰ Michalski, "The Reformation and the Visual Arts", lk 7

²¹ Kurisoo. "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 66

²² "The Encyclopedia of Religion", vol 12/ 10, lk 246

Luterlusele omane antirituaalne suund tõi reformatsiooniga kaasa paljudest katoliiklikest rituaalidest loobumise. Lisaks protsessioonidele kaotati või vähendati ka kirikupühasid. Näiteks võeti 1525.aastal vastu otsus lükata kõik apostlite ja teiste pühakute päevade tähistamine pühapäevadele. Otsus võis olla seotud nii sooviga vähendada vabu tööpäevi, kui ka võimalusega loobuda mitmetest katolikest pühadest.²³

3.3 Luterliku kirikukunsti tähendusest

Luterluse algusaastateks oli välja kujunenud, et suurem osa kunstist oli seotud religiooniga. Leidus ka ilmalikku kunsti, kuid sel ajal polnud see kunsti suund veel täielikult oma olemuselt välja kujunenud. Ilmaliku kunsti nähti vahest isegi omamoodi halvustavalt. Sellegipoolest ei kehtestatud ilmalmalikule kunstile reegleid ega otsitud piiblist selle kaitseks heakskiitu. Kui lähtudagi piiblist märgitust, siis võib igasuguse kunsti kõlblikuses üldse kahelda. Sellegipoolest meeldis ka ristiusku inimestele luua kunsti. Lutheri enda silmis oli kunst nagu visuaalne piibel.²⁴

Kindlasti tuleks ka meeles pidada, et enamasti lähtuti reformi eestvedajate arvamustest, kui kujundati seisukohti protestantliku usulahu jaoks, kuid paljud reformaatorid polnud kunsti üle mõtisklemist isegi piidavalt tähtsaks pidanud, et selles küsimuses ühtne ja kindel seisukoht võtta. Ka Luther ise pidas kunsti küsimust vähetähtsaks, kuna pildiküsimus kahvatus teiste probleemide kõrval. Juba asjaolu, et Luther ei rääkinud peaaegu midagi ligi tosin aastat kunstist või pildikumardamisest peale oma teeside avaldamist, kinnitab ainult seda, et Luther ei pidanud pildiküsimust esmatähtsaks.²⁵ Kui Luther võttiski sõna piltide tähtsuse teemal, siis pidas ta silmas eelkõige piibli ja usuga otseselt seotuid teoseid.²⁶

Üheks esimestest ja mõjuvamateks etteheidetest kirikukunstile oli asjaolu, et Luther ei pidanud õigeks raha kulutamist ebavajalike asjadade peale ja soovitas raha hoopis vaeste aitamiseks kasutada. Pildikumardamise probleem tekkis alles hiljem, kui kunsti probleem hakkas mõjutama teoloogilist kontseptsiooni.²⁷ Luther üritas vabaneda keskaegsest uskumusest, et mõni ese võib omada ebamaist väge. Sellest tekkis alguses osaline probleem

²³ Kurisoo, "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 43-44

²⁴ Michalski, "The Reformation and the Visual Arts", lk 2

²⁵ Samas, lk 3

²⁶ "The Encyclopedia of the Lutheran Church", vol1, toim: Julius Badensieck, (Minneapolis; Augsburg Publishing House, 1965), "Art(Lutheran Concept)", Olov Hartman, lk 108

²⁷ Michalski, "The Reformation and the Visual Arts", lk 7

indulgentsidega ja seejärel reliikviate kasutamise. Kunstiteoste valesi kasutamise probleem oli ajaliselt sarnastest probleemidest viimane.²⁸

Ka luterlased tellisid kirikukunsti, kuid nende kunsti tähendus ja olemus olid katoliiklaste kunstist erinevad. Luteri sõnul olid pildid lihtrahvale vajalikud ning osa õpetlikust üritusest. Koos katekismusega pidid pildid toetama Lutheri doktriini alustõdesid, mille hulka kuulusid näiteks kümme käsku, Jumal kui halastaja Isa, Kristust kui lunastuse kese, Meie isa palve ja sakramentide õige läbiviimine.²⁹ Luterliku kiriku uute seaduste järgi võis kirikus pühakutest kujukesi olla, kuniks nende ees ei süüatunud küünlaid ega palvetatud, sest sellist käitumist seostati ebausuga. Samuti ei tohtinud kujud enam olla kaunistatud hõbedaga ja kullaga.³⁰

Piltide üheks ülesandeks oli aidata inimestel jutlusel kuuldu näitlikustada, et kuuldust paremini aru saada ja jutt seega paremini meelde jääks. Lutheri arvates kehtis Moosese raamatu pildikeeld vaid Jumala enda kujutamise kohta, mis oli eelkõige seotud pildikumardamise keeluga. Reformaator ei olnud nõus, et kujutamiskeeld kehtiks ka näiteks krutsifikside, pühapiltide või kujutatud piiblistseenide kohta.³¹ Läbi Lutheri silmade polnud kunst kristlaste jaoks esmatähtis, ning ta ei pidanud vajalikuks kirikukunsti keelustamist. Lutheri mureks oli pigem see, et paljud inimesed kasutasid pilte valesi, näiteks kummardasid neid või kasutasid neid jumala poole pöördumiseks valevahendajatena. Samas leidis ta, et leidub ka neid, kes kasutavad pilte õigesti, kasutades pilte inspiratsiooni allika või illustratsioonina, ning seega oli Luther piltide massilise ja mõtlematu hävitamise vastu.³² Luther suhtus piltidesse pigem kui usuvälistes asjadesse, mis ei olnud oma olemuselt ei head ega halvad ning seega võisid need tema arvates kirikutesse jääda, kuniks neid ei kummardatud. Kuna luterlased leidsid, et pildid muutuvad sobimatuks vaid siis, kui neid valesi kasutatakse, lisati kirikukorraldustesse ka käsk eemaldada pildid, mis olid seotud ebajumalakummardamisega või mida kasutati kultuuriobjektina. Pühakuid kujutavad kujud pidid olema tagasihoidlikud kaunistusteta välimusega ja neid ei tohtinud kummardada.³³

²⁸ Samas, lk 9

²⁹ Lee Palmer Wandel, "The Reformation and the visual arts" - *"The Cambridge History of Christianity: Reform and Expansion 1500-1660"*, toimetanud Ronnie Po - Chia Hsia, (Cambridge; Cambridge University Press, 2007), lk 358

³⁰ Kurisoo, "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 41

³¹ Samas, lk 40

³² Carol Piper Heming, *"Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531"*, (Kirkville; Truman State University Press, 2003), lk 7-8

³³ Kurisoo, "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 40-41

Üheks probleemiks, millega pidi ettevaatlik olema, oli siiski ka kunstnike endi uhkus oma tööde üle. Nimelt arvati, et iga kunstnik võib oma tööde üle nii uhke olla, et hakkab end nägema looja või Jumalana, tekitades seega endale illusiooni, et ta on patust ja ilmalikest piirangutest üle.³⁴

Lutheri pole andnud ühtset ja otsest vastust sellele, mida reformaator ise ikonograafias õigeks ja sobilikuks pidas. Seega kujunes luterlik pildieelistus välja Lutheri teoloogia põhimõtetest lähtuvalt, mis kiriku ümbersisustajate arvates sobis kokku uue ususuuna ja selle uskumustega. Kõik, millest ikonograafia puhul lähtuti, tuleneb teoloogilistest teemadest ja Lutheri arvamustest, mis üldjuhul polnud üldse kunstiga seotud.³⁵

Lutheri arvamus ikonograafiast oli mõjutatud tema pühakirja tõlgendusest ja kristliku tõlgenduse alustest. Näiteks aktsepteeris ta seda, et Mooset kujutati sarvedega ja mitte kiirtega nagu tegelikult oleks pidanud, olles seejuures vägagi teadlik, miks selline kujutusviis tekkinud oli. Tema arvates oli selline kujutusviis aktsepteeritav seepärast, et selline kujutusviis tekitas Moosese suhtes väljateenitud aukartust. Sellised kõrvalekalded piiblistseenide kujutamisel oli Lutheri arvates lubatav seni, kuniks selle kujutusviisi oli kooskõlas tema arusaamadega piibli teoloogiast. Sõna-sõnalt võetud kirjeldused ja kujutamine sealhulgas.³⁶

Lähtudes tema teoloogilistest tõekspidamistest ja kirjutistest leitavatest kommentaaridest, peetakse Lutheri poolt eelsitatud teemaks pilte ristilöödud Kristusest, mis on visuaalne näide usklike lunastusest. Oma kommentaarides Kristuse kujutamise kohta ei ole Luther otseselt siiski öelnud, milline täpselt peaks kujutatud pilt olema, kuigi on teada, et ta eelistas kannatava Kristuse pilte idealiseeritud Kristuse piltidele. Ristilöödud Kristus või Kristuse passiooni kujutamine pidavat inimestele meelde tuletama, et Kristus kannatas meie nimel. Kristuse ülestõusmine pidi aga jällegi näitama Kristuse väge ja võitu surma üle.³⁷

Martin Luther pidas altarpildile kõige sobivamaks teemaks püha õhtusöömaaega, mis luterliku teoloogia seisukohalt tähendas Kristuse vereohvri ennustust ning selle kujutamine kas keskse või predellapildina oli protestantlikus kirikus domineeriv kuni 18. sajandini.³⁸

³⁴ "The Encyclopedia of the Lutheran Church", vol1, lk 108

³⁵ Michalski, "The Reformation and the Visual Arts", lk 31

³⁶ Samas, lk 31-32

³⁷ Samas, lk 32-33

³⁸ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 63-64

Samas aktsepteeriti protestantliius pildikunstis ka katoliku kiriku rüpes väljakujunenud ikonograafilisi traditsioone.³⁹

Luterlased tähtsustasid evangeeliumide rolli ning seega eelistati ka piltidel kujutada eelkõige Kristuse elukäiguga seotut, nagu näiteks Kolgata mäele ristilöödud Kristust, Kristuse haudapanekut või ülestõusmis stseeni. Luterliku teoloogia järgi on Kristuse kannatuste kujutamine igati asjakohane, kuna kannatused on osa elust, millest saab võitu vaid usus elades. Ainult nii saab inimene osa Kristuse võidust Surma üle. Seega võib epitaafidel kujutatud pilte tõlgendada ka tunnistusena lahkunu usust.⁴⁰

Kuigi Lutheri seisukohad ja kommentaarid kunstist polnud väga levinud, on alates umbes aastast 1550 enamasti siiski ühtselt järgitud reformaatori eelistusi, kuigi ka siis lähtuti kujutamisel siiski pigem üldisest luterlikust teoloogiast. Hilisemad tüüpilised protestantlikud altarimaalid koosnesid kolmest osast: püha õhtusöömaaeg, Kristuse ristilöömine ja ülestõusmine.⁴¹

3.4. Reformatsiooni levik Eestis ja mõju kirikukunstis

Esimesed protestantlikud jutlustajad jõudsid Vana- Liivimaale juba aastal 1521. Tallinna kolmes suurimas kogudusekirikus ja ka Tartus alustasid protestantlikud õpetajad jutlustustega aastal 1523. Kuigi linnad olid avalikult reformatsiooni poolel, ei läinud kõik usu-uuendusega siiski kohe kaasa.⁴² Luterluse levik reformatsiooni algusaastatel oli ebahühtlane ja eelõige olid usu vastu võtnud pigem kõigest suuremad linnad. Maal jäi alguses võimule pigem katoliku kirik, kuigi talurahvas klammerdus pigem siiski meelsasti vanade paganlike uskumuste poole, mõistmata isegi kristliku õpetuse alustalasid. Tekkis killustunud olukord, kus katoliku kirikut enam ei olnud ja luterlik kirik oli alles kujunemas.⁴³ Erinevalt Saksamaast ei tekitanud reformatsioon Liivimaa talurahva seas oodatult tormilisi tundeid. Talupojad eelistasid siiski jääda oma vanade kommete juurde, mis olid segu paganlikest ja katoliiklikest tavadest ja uskumustest.⁴⁴ Seega oli esimestel reformatsioonijärgsetel aastatel mitme usutunnistuse

³⁹ Samas, lk 90

⁴⁰ Samas, lk 93

⁴¹ Michalski, "*The Reformation and the Visual Arts*", lk 33

⁴² Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 56-57

⁴³ Sulev Vahtre, "Kirik, aadel ja talurahvas Eestimaa XVI sajandi lõpul" - "*Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*", 3.kogumik, (Tallinn; Eesti Raamat, 1987), lk 92

⁴⁴ Tiina Kala, "Usuelu keskaja lõpul. Reformatsioon", (www.estonica.org), (vaadatud: 18.05.2016)

samaaegne kõrvuti eksisteerimine tavaline, kuniks evangeeliumiusk oma domineerivat positsiooni Liivimaal kehtestas.⁴⁵ Luterluse levikule Liivimaal ei tulnud kasuks ka 1558.aastal alanud Liivi sõda, mis segas mitmeti niigi veel hapra luterliku kiriku kinnistumist.⁴⁶

Uue kiriku institutsionaalse korralduse loomine võttis kaua aega.⁴⁷ Luterluse sujuva leviku takistuseks võis olla asjaolu, et kuigi Liivimaa oli reformatsiooni algusajal Saksamaa kolooniaala, oli suurem osa Liivimaa elanikest siiski mittedaaklased ehk eestlased, liivlased või lätlased.⁴⁸ Kuigi ühtne jumalateenistuse kord koostati Riiale, Tallinnale ja Tartule juba 1533.aastal, jõuti ühtse kirikukorralduseni alles Rootsi ajal.⁴⁹ Luterlusest sai Rootsi võimu alla sattunud Tallinnas ja mujal Eesti aladel aastal 1561 ainus lubatud usk.⁵⁰ Hoolimata sellest, et Rootsi võimud määrasid luterluse ainsaks lubatud usuks, polnud võimud isegi aastal 1593 veel olukorraga rahul ning paljude silmis ei olnud reformatsioon ikka veel lõppenud.⁵¹ Kuigi selleks ajaks oli kirikukorraldus muudetud, võttis inimeste usuliste tõekspidamiste muutmine oodatust rohkem aega. Isegi veel 18.sajandil polnud kõik koguduseliikmed öelnud lahti vanadest katoliiklikest kommetest.⁵²

Üheks põhiprobleemiks, miks luterluse kinnistumine venis, peeti teoloogiliselt haritud ja kõrge moraaliga vaimulike puudust maakirikutes, kuna seoses Liivi sõjaga oli vajalike omadustega haritud vaimulike sissevool katkenud. Puudus sobilike vaimulike järele ei olnud ainult maakirikute probleem. Kuigi olukord linnakirikutes oli parem, puudutas sobilike vaimulike puudus ka neid.⁵³ Suurem osa vaimulikest, kes olid nõus sõjaajal siinset rahvast õpetama tulema, olid enamasti puuduliku haridusega õnneotsijad. Püüdlusest välja vahetada Saksamaalt saabunud õnneotsijad ja täita vaimulike puudujäägist tekkinud lüngad rootslaste või soomlastega ei õnnestunud samuti, kuna nende haridustase oli enamasti sakslaste omast veelgi madalam. Samuti oli ka probleemiks see, et neid väheseid ülikooli haridusega

⁴⁵ Jüri Kivimäe, "Luterliku reformatsiooni kultuurimõjud Eestis XVI sajandil.", - *"Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis"*, 3.kogumik, (Tallinn; Eesti Raamat, 1987), lk 34

⁴⁶ Kala, "Usuelu keskaja lõpul. Reformatsioon"

⁴⁷ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 56-57

⁴⁸ Kaja Altof, "Vaesed koolipoisid Tallinnas XVI sajandi teisel poolel", - *"Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis"*, 3.kogumik, (Tallinn; Eesti Raamat, 1987), lk 57

⁴⁹ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 56-57

⁵⁰ Kurisoo, "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 45

⁵¹ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 57-58

⁵² Tiina Kala, "Usuelu keskaja lõpul. Reformatsioon"

⁵³ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 57-58

liivimaalaseid, kelle seas oli ka eestlasi, jätkus vaevu isegi linnade pastorikohtade täitmiseks.⁵⁴

Samuti oli reformatsiooni venimises süüdi ka asjaolu, et suur osa kirikukogudusest ei olnud tegelikult uuest usutunnistusest üldse huvitatud. Siinseid talupoegi kirjeldati ikka veel kui vana usu külge klammerdujaid, kes kaldusid oma uskumustega endiselt pagana- ja katolikuusu poole.⁵⁵ Selleks, et paganlikku rahvast natukenegi rohkem ristiusu poole suunata, võeti kasutusele meetmeid, mis keelasid kõike, mis olid natukenegi paganlusega seostus. Selle tulemusel eemaldati näiteks kasutatud väikekabelid ja kõik ristid või salud, mille juures valejumalaid teeniti. Seejuures keelati rangelt ära ka pühakutepiltide ja kujude müük.⁵⁶ Samuti keelati sajandi lõpu poole ära ka surnute matmine suvalistesse kohtadesse ilma kristliku tseremooniata. Ära keelati ka laulatamata "abielud" ja hakati tähelepanu pöörama ka muudele kristlusega ebakõlas olevatele kommetele, mida üritati jõu ja võimuga inimestest välja juurida.⁵⁷

Üheks usulevituse probleemiks oli kindlasti ka see, et jumalateenistusi viidi läbi keeltes, mida lihtrahvas ei tundnud. Sama probleemiga seisti silmitsi juba enne luterlust, mil katoliku kirik üritas end Liivimaal kehtestada. Nii enne reformatsiooni kui ka selle algusaastatest on andmeid, mis tõestavad, et misjonitöö ja mittedeakslaste hingeõndsuse nimel tehti jumalateenistuste läbiviimisel keele kasutamise reeglis mõnikord erandeid, et ka lihtrahvas jumalasõna sisu mõistaks. Alles tänu reformatsiooni kohalejõudmisega hakkasid toimuma suuremad muudatused jumalateeniste läbiviimiste keelekasutuses. Luterlik õpetus tõstis esile evangeeliumit kui puhast jumalasõna, mille mõistmise vajadus ületas varajasemad keelelised nõuded.⁵⁸

Suuresti tänu luterluse levikule hakati tähelepanu pöörama ka siinsete rahvaste haridusprobleemile. Luterlikust teoloogiast ja Saksamaa humanistlikust mõjust tulenevalt hakati läbiviima muudatusi ka haridussüsteemis, mille esimeste muudatuste seas oli nii uute koolide rajamine kui ka evangeeliumi õpetus nii poistele kui ka tüdrukutele. Kuigi lihtrahva hulka kuuluvate noorte haridustee koolides oli vahelduva eduga ja soovitud tulemust hariduse

⁵⁴ Vahtra, "Kirik, aadel ja talurahvas Eestimaal XVI sajandi lõpul.", lk 113

⁵⁵ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 57-58

⁵⁶ Vahtra, "Kirik, aadel ja talurahvas Eestimaal XVI sajandi lõpul.", lk 108

⁵⁷ Samas, lk 116 - 117

⁵⁸ Kivimäe, "Luterliku reformatsiooni kultuurimõjud Eestis XVI sajandil.", lk 36-37

levikul ei saavutatud, oli hariduse võimaldamise jaoks tehtud pingutused siiski märkimisväärseks edusammuks.⁵⁹

Hoolimata küllaltki rahuldavast usu vastuvõtust luterluse algusaastatel Eestis, kannatas uus pealesurutud usk siiski rängalt aastatel 1558-1629, mil Lõuna-Eesti ala sattus Poola võimu alla. Kuna alates 1554. aastast kehtis seadus, et kes valitseb maa üle, määrab ka religiooni, siis koos Poola okupatsiooniga Lõuna-Eestis tuli ka Eesti aladele vastureformatsioon luterlusele.⁶⁰

Olles taaskord Rootsi võimu all, hakati Eestis alates 17.sajandi lõpukümnenditest läbiviima ka suuremaid muutusi kirikukorralduses ja haridussüsteemis. Kirikutes hakati usutalitusi luterlusele vastavaks muutma, vabanedes seega vanadest katoliiklikest ja paganlikest traditioonidest ja kombetalitustest, tagati kättesaadavam usukirjandus, inimestele õpetati katekismust ja mis veelgi olulisem, hakati rajama ka uusi koole nii linnades kui ka maakohtades. 1632. aastal rajati ka Tartu ülikool, millest sai teoloogiline juhtasutus. Aastatel 1632- 1710 oli Tartu Ülikool, mis asus siis Tartus (ehk tolleaegse nimega Dorpatis) ja viidi hiljem üle Pärnusse, kohaks, kus said hariduse ka ligi 240 luterlasest vaimulikku, kes saadeti erinevatesse kihelkondadesse tööle.⁶¹

Esimesei kirikuid Eesti territooriumil hakati ehitama umbes 13.sajandi lõpul. Selleaegsed Põhja-Eesti kirikud on enamasti tehtud lubjakivist ning lõunapoolsetel aladel võib leida ka graniidist või tellistest ehitisi. Enamus tolleaegsed Eesti kirikud on ühe, kahe või kolme lööviga.⁶² 16.sajandil oli luterluse olukord Eestis küllaltki kehvas seisus ning olukord mõjutas ka kirikukunsti. Selle ajajärgu kirikuarhitektuurist ja -kunstist on vähe näiteid, kuid isegi üksikute näidete olemasolu tõestab, et luterluse teoloogiline mõju jõudis ka Eesti kirikukunsti.⁶³ Liivimaa suurematesse linnadesse jõudis pildiküsimus ja vana kirikusisustuse kasutamise probleem juba 1520. aastal, kuigi uute normide ja eelnevalt nimetatud kirikukunsti probleemide lahenduse väljakujunemine võttis veel ligi terve sajandi aega.⁶⁴

Kuna Eesti oli suuremate luterluse kirikuhoone muudatuste ajal Rootsi võimu all, kehtisid ka siin sarnaselt Rootstile Madalmaade mõjutused, mis tähendas gootipärast kiriku ülesehitust. Seega oli kirikuhoonel tänu gooti mõjutustele sageli kolm löövi, teravatipulised ristvõlvid,

⁵⁹ Samas, lk 44-47

⁶⁰ "The Encyclopedia of the Lutheran Church" vol 1, lk 803

⁶¹ Samas, lk 803

⁶² Samas, lk 804

⁶³ Kodres, "Lunastus usu läbi", lk 58

⁶⁴ Kurisoo, "Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma...", lk 37

kolmetahuline kitsam pikihoonega samalaiune koor ja tugipiilarid. Samuti andis oma mõjutusi sel ajal levinud manerismist, tänu millele lisandusid detailidesse näiteks portaalid, viilukivid ja tornikiivrid. Rootsi ajal ehitati Eestis umbes 65 kirikut. Pooled neist olid uued, teised jällegi olid ehitatud vanade kirikute varemetele. Uutest kirikutest olid enamus puukirikud, kuid leidis ka mõningaid kivist kirikuid. Siinjuures tuleks ka mees pidada seda, et maakirikud olid linnakirikutest tunduvalt tagasihoidlikumad, piirdudes enamasti ainult ühe lööviga.⁶⁵

4. Pühakud reformatsioonijärgses kirikus - teooria ja praktika

4.1 Suhtumine pühakutesse enne reformatsiooni

Pühakuks kutsutakse legendaarset või ajaloolist isikut, kellest on tänu erilisele vooruslikkusele saanud isik, keda ristiusus austatakse imetegijana ja inimeste eestkostjana Jumala ees.⁶⁶ Nad on isikud, kes vastavalt usule on usklike silmis elanud ülimalt vooruslikku elu, tõestanud oma murdumatut usku ja kes on seeläbi välja teeninud igavese elu Jumala juures⁶⁷ ja saanud seega sidemeks maa ja taeva vahel.⁶⁸

Kuna pühakuid peetakse teistest usklikest kõrgemaks, on läbi ajaloo saanud pühakute austamisest omamoodi kultus. Tänu religioonijaloolastele on tänaseks pühaku mõistet kristluselt laiendatud ka teistesse religioonidesse. Seega peetakse üldisemas mõttes pühakuks inimest, kes oma usuliste vaadete, tegude ja erilise pühaduse poolest oma religioonikaaslaste seas silma paistab.⁶⁹ Kristlaste - eesotsas katoliiklaste - seas levib isegi arusaam, et kuna kõik usklikud kuuluvad peale surma taevasse pühakute seltsi, siis kaudselt võib isegi järeldada, et igaüks, kes usub Jumalasse, on omamoodi pühak. Kristluse algussajanditel kutsutigi tegelikult kõiki kiriku liikmeid pühakuteks. Alles hiljem sai see sõna tähenduse, mida mõistame ka tänapäeval. Nüüdseks pole pühak mitte lihtsalt usklikuna surnud inimene, vaid pühak peab

⁶⁵ Kodres, "Rootsiaegne kogudusekirik Eestis", lk 55-58

⁶⁶ "Eesti keele seletav sõnaraamat" vol 4, toim: Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll, (Tallinn; Eesti Keele Sihtasutus, 2009), "Pühak", lk 629

⁶⁷ "The Encyclopedia of Religion" vol 13/10, toim: Mircea Eliade, (New York; Macmillan Publishing Company, 1987), "Sainthood", Robert L. Cohn, lk 1

⁶⁸ Andre Vauchez, "Pühak", "Keskaja inimene", koostaja: Jacques Le Goff, (Tallinn; Avita, 2002), lk 320

⁶⁹ "The Encyclopedia of Religion" vol 13/10, lk 1

olema oma usukaaslaste poolt sügavalt austatud isik, kes on kiriku poolt pühakuks kuulutatud.⁷⁰

Erinevates usulahkudes võib pühaku tähendus siiski varieeruda, kuna eelkõige eeldatakse, et pühak on oma olemuselt täiuslik. Täiuslikkuse definitsioon võib aga erinevate uskudega vägagi erineda, kuna iga usundi tõekspidamised ja väärtused on erinevad. Seega pole imestada, et pühakuks võib pürgida kes tahes, kui isik on oma usundi jaoks midagi tähtsat teinud, saanud teistele eeskujuks ja väärib seeläbi ka usukaaslaste silmis surmajärgset paradiisi.⁷¹ Enamus suuremates religiooniharudes on omad pühakud ja kangelased, keda võetakse eeskujuks ja keda austatakse ning läbi ajaloo on austatud nii pühakuid endid kui ka nende reliikviaid ja lugusid. Leidub ka pühakuid, keda austatakse kõikjal üle maailma, kuigi üldiselt on kombeks, et erinevates piirkondades varieerub austatute eelistus. Mõningates kohtades on lausa valitud üks kindel pühak justkui isiklikuks patrooniks, kelle poole pöördutakse.⁷²

Pühakute austamine kristlaste seas sai alguse umbes 2. sajandil. Inimesed uskusid, et märter, kes on Kristuse nimel oma verd valanud, saab kohe peale surma taevasse ning on seega vahendajana võimeline edastama inimeste palved Jumalale. On väidetud, et pühakute kultuse mõte on osaliselt laenatud Kreeka ja Rooma jumalate maailmast. Samas saab paralleele tõmmata ka pühakute kultuse ja Vahemere paganate mõjutuste vahele, kui vaadata selliseid kombeid nagu tähtpäevade tähistamine või kummardatule altarite pühendamine. Erinevalt paganatest tähistati pühakutel nende surmapäeva, mitte sünnipäeva, sest see tähistas päeva, mil nad taassündisid taevas.⁷³

Kristluse algussajandite pühakute kummardamine oli oma olemuselt lihtne. Sel ajal peeti eluajal tagakiusatud märtritele mälestusteenistusi, et mälestada nende tugevat usku ja eekujulikku olemust. Märtritele püüti võimaldada tavapärasest matusetalitust ja nende nimed lisati varakristlikkusse liturgiasse. Kuna pühakute aastapäevi peeti tihti nende haudadel ja levis uskumus, et Jumala juurde sattunud pühakute maistel jäänustel on eriline vägi, siis hakkas kiirelt muutuma ka pühakute kummardamise ja mälestamise kombed.⁷⁴

⁷⁰ "The Encyclopedia of Lutheran Church" vol 3, toim: Julius Bodensieck, (Minneapolis; Augsburg Publishing House, 1965), "Saint and Saints", Carl C. Rasmussen, lk 2093

⁷¹ "The Encyclopedia of Religion" vol 13/10, lk 1

⁷² "The Encyclopedia of Lutheran Church" vol 3, lk 2093

⁷³ David Farmer, "The Oxford Dictionary of Saints", (Oxford; Oxford University Press, 5.väljaanne, 2004), lk ix

⁷⁴ "The Encyclopedia of Religion" vol 4/10, toim: Mircea Eliade (New York; Micmillan Publishing Company, 1987), "Cult of Saints", Patrick J. Geary, lk 172

Iga usulahu versioon pühakutest ja nende vajadusest usus ja inimeste elus on erinev. Õigeusklike ja katoliiklaste versioonid pühakute olemusest on küllaltki sarnased. Mõlema uskumusel on üheks pühakuks saamise eelduseks see, et usklik pühendab oma elu või hinge täielikult Kristusele ning nende hinge puhtus ja usk peaks mõjutama teisi. Pühakute olemusega seostatakse ka enamasti suurt tarkust ja siiralt osutatud abi teistele. Viimane ei pea tähendama alati heategu või abikäe ulatamist. Abistamise alla loetakse ka spirituaalse teejuhi rolli. Samuti on pühakuks saamise üheks eelduseks ka mõni lugu imest, mis on usuga seotud ja juhtunud kas pühaku eluajal või peale surma.⁷⁵

Kuigi märtriks saamine oli kui üheotsapilet taevasse ja tagas ka koha teste pühakute seas, oli teistel pühakuteks pürgijatel siiski nõutud ka mõni ime. Eelduste põhjal pühakud paranesid imekombel, ajasid kurje vaime välja, ennustasid ette või suutsid midagi muud imepärast korda saata, mida tavainimesed ei suutnud. Näiteks katolikukiriku jaoks varjutab ime ilmnemine kõik teised nõuded ja tagab nende silmis kohese õiguse pühakuseisuse omandamiseks.⁷⁶

Kuigi enne 9.sajandit aitas pühakuks pühitsemiseks kõigest sellest, et pühakul olid oma järgijad, muutus järgijatesisene võimuvõitlus pühakute tähtsuse üle peagi probleemiks, mille tõttu tekkisid uued reeglid pühakute pühakuks kuulutamiseks ning kõik muutus kordades ametlikumaks. Alustuseks hakati nõudma nii uute kui ka vanade tundmatute pühakute elu ja imetegude tõestuseks tõestusmaterjale ja ainuüksi jüngritest moodustatud kultus ei sobinud enam pühaku pühaduse tõestuseks. Kui pühaku olemasolu ja õigsus sai tõestatud ja pühak teiste sekka ametlikult lisatud, said mõned pühakud ka kalendrisse oma päeva, mil tema olemasolu tähistatakse. Enamasti valiti selleks pühaku surmapäev.⁷⁷ Kuna paljudel pühakutel on kalendris oma päev, on nüüdseks lausa igal kalendripäeval mõne pühaku austuspäev. Kõikide pühakute päeva tähistatakse aga 1. novembril.⁷⁸ Sellegipoolest pole katoliiklaste kalendrisse lisatud Vana Testamendi pühakuid ja protestantlikus kirikus ollakse üldse pühakute kummardamise vastu.⁷⁹

Kristluse algusaastatel peeti pühakuteks inimesi, kes olid oma tugevat usku Jumalasse tõestanud ja surnud märtrina. Nüüdseks on asjaolud muutunud. Õigeusu kirik peab kanoniseerimiseks vajalikuks ainult sobilikku tseremooniat, mida saab läbi viia ka kohalik kirik, kui rahvas seda läbiviimist toetab. Kuigi katoliiklaste arusaamad pühakutest on

⁷⁵ "The Cambridge Dictionary of Christianity", lk 1123 - 1124

⁷⁶ "The Encyclopedia of Religion" vol 13/10, lk 2

⁷⁷ "The Encyclopedia of Religion" vol4/10, lk174

⁷⁸ "The Encyclopedia of Lutheran Church" vol 3, lk 2093

⁷⁹ "The Cambridge Dictionary of Christianity", lk 1123 - 1124

õigeusklikega sarnased, erineb nende pühakuks kuulutamise viis mõnevõrra. Katoliiklaste jaoks on pühakuks kuulutamise protsess pikem ja ametlikum ning nõuab lõpuks ka paavsti heakskiitu.⁸⁰

Kuigi märteid peeti täiuslikuks pühakuks, hakkas peale tagakiusamise vähenemist, mis toimus umbes 4.sajandil, tekkima ka uus ettekujutus sellest, kuidas pühakuks saadakse. Vaja oli kõigest elada oma elu nii, et see oleks pühakuvääriline.⁸¹ Seega võisid peagi peale märtrite pühakuteks saada ka näiteks askeetid, pihtijad, erakud või mungad. Vabadahtlikult kannatades imiteerisid need pühakud Kristust ja eraldasid end ilmalikust maailmast, et paremini Jumalat ja tema olemust tundma õppida. Nad loobusid toidust, rahast, abielust, teiste inimeste seltskonnast ja vahel isegi iseenda vabast tahtest, et distsiplineerida end mõtisklevaks eluks. Selline viis pühakuks saamiseks muutus leebemaks umbes 13.sajandil, mil kerjava olemusega ordud, nagu näiteks frantsiskaanelased ja dominikaanid, hakkasid hindama ka ühiskonna aktiivset abistamist. Arvatakse, et raske enesepiinamise lõpetamisele võis kaasa aidata Püha Franciscuse eeskuju.⁸²

6. ja 7.sajandil üritati korduvalt algatada ka elavate pühakute kultust, mis oleks pidanud kirkumeestele rohkem võimu tooma. Nimelt hakati pühakuteks kuulutama eliitklassi veel sündimata lapsi, kes olevat jumaliku väe kandjad. Selliste pühakute sotsiaalne roll oli küllaltki piiratud väljavaadetega, kuna meestest said alati kas piiskopid või mungad ja naistest peaaegu eranditult mõne ordu liikmed, kes elasid terve oma elu kloostriseinte vahel. Sellisel viisil pühaku staatuses olev isik pidi tervele tema perekonnale tooma kuulsust ja võimu, aidates neil saavutada tänu aristokraatide tähelepanule kõrgemas sotsiaalses seisuses.⁸³

Kristluse algussajanditel leidis hulgaliselt neid, kes lõpetasid oma elu märtrina. Kuna märtriiks saamine tähendas teiste kaasusklike silmis põhimõtteliselt võitu surma üle, hakkas levima arvamus, et pühakutele on omastatud ebainimlikud võimed, mida tavainimestel ei olnud. Sellest arvamusel hakkas levima ka omamoodi uskumus, et ka pühaku maise keha jäänustel on vähemalt osake sellest pühalikust jõust veel säilinud. Kui varem oli pühaku roll olla teiste teejuht ja eeskuju, siis peagi muutus nende olemus teiste silmis veelgi kõrgemaks. Peagi hakati käima pühakute haudadel või surikohtades palvetamas, kuna seeläbi võis palvetaja saada osa sellest ebamaisest väest, mille pühak läbi surma võitmise nende arvates omastas või

⁸⁰ Samas, lk 1123 - 1124

⁸¹ "The Encyclopedia of Religion" vol 4/10, lk 172

⁸² "The Encyclopedia of Religion" vol 13/10, lk 2

⁸³ "The Encyclopedia of Religion" vol 4/10, lk 173

siis tänu sealsele arvatavale väele võis palvetaja palve saada tugevamat toetust, saades tänu sellele saadud lisajõule kas andestust, ravi, kaitset või ükskõik mida, mida nad pühaku jäänuste juures palusid.⁸⁴

Kristlaste meelest on tähtis saada aru vahest, kuidas kummardada pühakut ja Jumalat. Pühakuid tuleb asutada, võtta eeskujuks ja näidata austust üles ka nende reliikviate ja piltide suhtes. Kui inimene palvetab pühaku poole, siis tegelikult on see kui palve Jumalale, mille pühak Jumalale edastab. Need palved olevat rohkem väärt ja suurema jõu ja paremate tulemustega, kuna pühak on Jumala sõber ja seega on palvel rohkem osakaalu. Mõndadel pühakutel on ka erilised kaitsvad võimed, mis kaitsevad kindlatel juhtudel.⁸⁵

Uskumus, pühakute maised jäänused sisaldavad ebamaist väge ja et jäänuste juures palvetamine aitab palve vastamisele kaasa, viis selleni, et pühakute säilmeid hakati ühest kohast teise vedama või isegi tükeldama, et tükke saaks igale poole üle maailma vedada. Nende keha nähti kui tõestust sellest, et pühakutele läksid endiselt elavad korda. Seepärast ka uskumus, et kehas olev vägi aitab palveid täita. Seega oli ainult aja küsimus, mil tekkis nõudlus pühakute jäänuste järele. 4.sajandil, mil pühakute jäänuste jagamise probleem tekkis, oli selline surnukehaga ümberkäimine Rooma seaduse järgi keelatud. Koos kultuse kasvuga tekkis hirm pühakute säilmete turvalisuse pärast. Seega lasid 8.sajandi paavstid pühakute säilmed kaitsmata katakombidest ära linnadesse tuua, et säilmed turvalisse kohta ümber matta. Üldjuhul maeti säilmed kirikute altariruumi all olevatesse hauakambritesse ja säilmete juurde pääsesid vaid teatud kirikuga seotud inimesed. Kuna säilmed meelitasid ligi palverändureid, hakkas selline korraldus segama ka korrapärast jumalateenistuse läbiviimist. Seega tekkis vajadus kirikute järele, kus palverändurid saaksid teisi segamata küllastada pühaku hauda, altarit või reliikviahoidlat. Selleks vajasisid palveränduritele mõeldud kirikud natukene ümberehitamist, et ligipääs soovitud kohale oleks kergem ja inimeste liikumine lihtsustatum.⁸⁶

Koos reliikviate levikuga tekkis ka pühakute pildikasutus, mis oli arvatavasti saanud hoogu kombest levitada pilte valitsejast. Kuna pühakute pildid elasid üle 7. ja 8.sajandil toimunud pildirüüsted, siis muutusid pildid hiljem veelgi populaarsemaks idapoolsetel maadel elavate kristlaste seas. Läänes elavad kristlased olid siiski natukene tagasihoidlikumad ja isegi veel 8.sajandil panid suuremat rõhku algsetele pühakutele ja nende reliikviate ja jäänustele. Nad kasutasid omamoodi reliikviaid ära, seostades nende kasutust paganlusega ja üritades sujuvalt

⁸⁴ "The Encyclopedia of Religion" vol 13/10, lk 2

⁸⁵ "The Encyclopedia of Lutheran Church" vol 3, lk 2093

⁸⁶ "The Encyclopedia of Religion" vol 4/10, lk172-173

seeläbi inimesi ristiusku pöörata, asendades vanad paganlikud kombes ristiusu pühakute ja nende reliikviatega.⁸⁷

4.2 Suhtumine pühakutesse peale reformatsiooni

Ametlik õpetus pühakute rollist, tähtsusest ja nende kummardamisest näeb ette, et kuigi pühakute voorused on ka Kristuse voorused ja palved nende poole on kiireim viis edastada palved Kristusele, võivad pühakud olla küll austatavad, kuid nad ei tohiks mitte kunagi saada jumaldatavaks.⁸⁸ Pühakute jumaldamine tähendaks esimese käsu eiramist, mis selgesõnaliselt keelab kõigi teiste kummardamise peale Jumala enda.⁸⁹ Nähes milliseks pühakute kultus saanud oli, hakkasid esimesed kultusevastased inimesed juba 12.sajandil pühakute kummardamise vastu võitlema. 16.sajandi reformijate seas oli üks enim pühakute kultuse vastane arvatavasti John Calvin, kes eitas pühakute rolli tuliselt ja kuulutas avalikult oma arvamust, et pühakute kummardamine, nende reliikviade ja piltide kasutamine kuuluvat kõik ebajumalakummardamise alla.⁹⁰

Võrreldes kõigi teiste probleemidega, mis puudutasid 16.sajandil alanud usureformatsiooniga seonduvaid muudatusi, oli pühakute kultust puudutav küsimus peaaegu et tühine. Isegi Martin Lutheri enda sõnul oli pühakute kummardamise küsimus kui Saatana poolt loodud liigne mure.⁹¹ Kui toetuda usureformi algataja seisukohale, siis Luther kritiseeris pühakute kummardamist ja nende poole pöördumist, kuna tema arvates juhtis see inimesed õigest usust eemale. Ta uskus, et pöördudes Kristuse asemel pühakute poole ja imetledes eelkõige pühakute usu tugevust või nende saatust, jäetakse Kristuse olemus, tähtsus ja õpetus tahaplaanile.⁹²

Uurides lähemalt usureformatsiooni aega ja selleaegset pühakute staatust, tekib mitmeid küsimusi. Suurim neist on arvatavasti küsimus, miks reformi suuremad juhid toetasid pühakute poole mitte pöördumist.⁹³ Luthri enda sõnul puudub pühakute kummardamiseks vajadus juba sellepärast, et pühakirjades puudub märge sellest, et inimesed peaksid abi

⁸⁷ Samas, lk 173

⁸⁸ Samas, lk 174-175

⁸⁹ Luther, "Katekismus" (väike), lk 3

⁹⁰ "The Encyclopedia of Religion" vol4/10, lk 174-175

⁹¹ Heming, "Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531", lk 1

⁹² Johann A. Steiger, "Luther on the legend of St.Christopher", tõlkinud Jason D. Lane, "Lutheran Quarterly" ns 25 nr 2, 2011, lk 125

⁹³ Heming, "Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531", lk 1-2

saamiseks pöörduma kas inglite või pühakute poole, tähistama nende olemasolu pidustustega, tooma neile ohvreid, kinkima ande, rajama kirikuid või ehitama altareid. Tema silmis oli see ebajumalakummardamine.⁹⁴ Isegi Augsburgi usutunnistuse järgi on pühakute kummardamine küll kosutav, usule sobilik ning igaüks peaks pühakuid nägema kui oma eeskujusid, kuid Pühas Kirjas ei leidu viiteid sellest, et abipalvega peaks pühakute poole pöörduma. Küll aga on mainitud, et ainsaks, kelle poole oma abipalvetega peaks pöörduma on Jeesus Kristus, kes on ainusana töötanud kuulata meie palveid ja on ka ainus eeskostja Jumala juures.⁹⁵

Kuigi Lutheri algsetes kirjatööde põhjal võib järeldada, et ka tema uskus pigem algset arvamust, et kõik usklikud on pühakud, muutus aastatega tema arusaam siiski sellest, keda täpselt pühakutest austama ja teenima peaks. Kui varajasemalt austati pigem surnuid pühakuid, siis Luther leidis, et kui üldse kellelegi austust üles näidata, siis olgu nendeks pühakud, kes veel elavad.⁹⁶ Selline seisukoht kattub ka juba umbes 12.sajandil algust saanud pühaku definitsiooni muutumisega, mis sai alguse inimeste huvist elavate pühakute vastu, jättes aegamööda väge omavad surnukehad tahaplaanile.⁹⁷ See ei tähendanud eelnevatest pühaku tähendustet loobumist, vaid pigem uue tähenduse lisandumist.⁹⁸ Nagu juba varajasema põhjal võib arvata, lähtus ka selles küsimuses Luther pigem algsetest allikatest. Uues Testamendis loetakse pühakuteks kõiki neid, kes on Kristuse leidnud ja kelle usk jääb surmani püsima. Samuti jutustatakse pühakirjades pigem elusatest pühakutest. Seega leidis Luther, et kuna pühakuid ei saa otseselt teistest usklikest eristada, tuleks eristada elavaid ja surnuid, ning kuna me oleme kohustatud teenima elavaid, siis peaks tähelepanu pöörama pigem elavatele pühakutele.⁹⁹

Luterlikust vaatepunktist lähtudes heidetakse pühakute austamisel ette ka asjaolu, et inimesed omistavad neile võimeid ja au, mis kuuluvat ainult Kristusele. Juba arvamus, et ka pühakud on eestkostmisel vahendajateks, on väärarusaam, kuna see on pühakirjades kinnitamata. See au kuuluvat ainult Kristusele. Sellegipoolest kalduvad inimesed pöörduma ka pühakute poole, otsides nende vahendusel lunastust, kuna levib uskumus, et pühakud on Kristusest leebema loomuga.¹⁰⁰

⁹⁴ "The Encyclopedia of Lutheran Church" vol 3, lk 2094

⁹⁵ "Augsburgi usutunnistus: (1530-1980)", (Stockholm; Kirjastus EVR, 1980), lk 19

⁹⁶ Paul Althaus, "The Theology of Martin Luther", tõlge: R.C. Schultz, (Philadelphia; Fortress Press, 1966), lk 298

⁹⁷ Vauches, "Pühak", lk 341

⁹⁸ Samas, lk 343

⁹⁹ Althaus, "The Theology of Martin Luther", lk 298

¹⁰⁰ "Luterlikud usutunnistuskirjad", toim: Randar Tasmuth, SA Ajaleht Eesti Kirik, tõlge: EELK Usuteaduse Instituut, (Tartumaa; OÜ Greif Trükikoda, 2014), lk 139-140

Pühakute seostamine paganlusega on protestantide silmis põhjendatud juba seepärast, et inimesed annavad pühakutele võimeid, mis sarnanevad vanade paganlike uskumustega. Näiteks antakse ühele pühakule võime kaitsta katku eest, päästa õnnetusest, kaitsta mõne teatud tööalaga inimest või ravida mõnd haigust. Samasugune komme levis ka näiteks roomlaste seas, kus jumalatele olid erilised võimed või ülesanded, mille olemasolu pärast nende poole palvetati.¹⁰¹

Luterlaste seas on pühakute austamine heaks kiidetud seni, kuni seda tehakse kolmel õigel viisil. Esimene viis on tänamine. Kuna uskumuse kohaselt on Jumal ilmutanud soovi inimkond päästa ja andnud meile õpetajaid ja muid ande, siis peaksime me ka tänama pühakuid, kes kõiki neid ande on ustavalt kasutanud. Teiseks kujutab austamine justkui usu kinnitamist, kuna tänu pühakutele näeme, et arm võidab patu. Kolmas austusviis seisneb selles, et pühakud on olnud osavad vooruste jäljendamises.¹⁰² Siiski on Luther ise avaldanud arvamust, et pühakute elulugu ja saavutusi ei tohiks pimesilmi eeskujuks võtta, kuna mitte keegi neist ei ole täiuslik ja me kõik, kaasaarvatud pühakud, oleme siiski patused. Seepärast ei tohiks pühakute olemasolu võtta kui tõestust Jumala olemasolust ja pühakirjaade õigsusest. Pühakute tähtsus seisnevat eelkõige nende õpetuses ja selles, mida meil nende teadmistest Jumala olemusest õppida on.¹⁰³

Mitmed 20.sajandi ajaloolased on arvamusel, et usuliikumisega koos langes ka pühakute kultus ilma suurema vastupanuta. Paljud ajaloolased toetavad ka Hermann Heimpeli arvamust, et ikonoklastid, kes hävitasid usuteemalisi pilte, olid need samad mehed, kes need pildid algselt üldse teha lasid. Seega võib oletada, et pühakute austajaid jäi peale usupuhastust küll vähemaks, kuid olgugi et põhimõtteliselt keelatud, leidis ka neid, kes jätkasid pühakute poole pöördumist. Väidetavalt jätkasid vähemalt protestantidest naised naispühakute poole pöördumist, eriti veel enne sünnitust.¹⁰⁴

Reformatsiooni juhid, Martin Luther nende seas, olid pühakute kummardamise vastu juba ainult sellepärast, et paljud pühakud olid apogrüüfsed või lihtsalt usklike seas traditsiooniliseks saanud. Tõelised või mitte, pühakute kummardamise eest noomiti ikkagi. Lisaks sellele muutus pühakute piltide kasutamine taunitavaks.¹⁰⁵

¹⁰¹ Samas, lk 141-142

¹⁰² Samas, lk 139

¹⁰³ Althaus, "The Theology of Martin Luther", lk 299

¹⁰⁴ Heming, "Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531", lk 1-2

¹⁰⁵ Samas, lk 3

Pühakute poole pöördumine ja sellega Kristuse tahaplaanile jätmise polnud ainus probleem. Peagi peale reformatsiooni algust põimusid omavahel ka religioon ja sotsiaalmajanduslikud probleemid. Üks sellistest näidetest on aastatel 1525-1526 Saksamaal toimunud talupoegade rahutused, mis heitsid ette viisi, kuidas kiriku rahaga ümber käidi. Üheks probleemi punktiks olid ka pühakute peale kulutatav raha hulk. Väidetavalt ei olnud rahul sellega, et pühakutele mõeldud fondid neelavad raha ja energiat, mida oleks mõistlikum teisiti, paremini ja kasulikumalt kasutada. Ühes selleaegses trükises oli välja toodud ka võrdlus, kus rõhutati Kristuse õpetust, et headegevusest saadud rahaga tuleks aidata ka vaeseimaid, samas kui paavst õhutab inimesi indulgentse ostma, kirikuid, kloostreid või altareid ehitama. Paljud raiksid nende arvates ka nii aega kui ka raha pühakutega seotud paikade või kujude juurde viivate palverännakute peale, mis tõid paljude rändajate mahajäätud peredele pigem kahju.¹⁰⁶

Bambergis peetud jumalateenistusel, mis leidis aset 1. novembril 1523. aastal, kõikide pühakute päeval, avaldas ka Johannes Schwanhauser oma arvamust pühakute kummardamisest. Schwanhauser leidis, et inimesed pöörduvad narri kombel ära kõigest, et teenida surnuid ja unustada elavad, tassides surnutele kulda, hõbedat, sigu, leiba ja muid ande. Schwanhauseri arvates oli tegu paganliku kombega ning rõhutas edaspidigi, et isegi piiblis on vähe öeldud surnud pühakutest ja peamiselt keskendatud siiski elavatele, ning seega peaksid ka inimesed jätma surnud pühakud, kes on juba leidnud oma tee Kristuseni, rahule ja keskenduma elavatele.¹⁰⁷

4.3 Pühakud reformatsioonijärgses kunstis

Erinevalt paljudest reformatsiooni juhtivatest inimestest oli pildiküsimus rahvale tähtis ning viis ikonoklasmini, hoolimata sellest, et inimeste seisukohad pühakuid kujutavatest piltidest olid killustunud ja erinevad. Tuginedes luterlikule teoloogiale, nähti pühakuid kujutavaid pilte ja reliikviaid kui osa pühakute kultusest, mis ei lasknud inimestel pühendada oma usku täielikult Kristusele, kes pidi olema ainus pühalik eeskuju ja ilmutus jumalikust armust. Sama heideti ette ka isegi Neitsi Maarjat kujutatavatele piltidele.¹⁰⁸ Alates umbes 1540.aastatest

¹⁰⁶ Samas, lk 4

¹⁰⁷ Samas, lk 37-38

¹⁰⁸ Wandel, "The Reformation and the Visual Arts", lk 348-349

väheneb pühakute kujutamine protestantlikus kirikukunstis. Eranditeks olid apostlid, evangelistid, mõningad kohalikud pühkud ja Püha Kristoforus.¹⁰⁹

Püüdes protestantlikust teoloogiast tekkinud ikonoklasmisegadust lahendada, rääkis Luther mitmetel jumalateenistustel oma seisukohtadest, mis puudutasid usuteemalisi pilte, seal hulgas ka pilte pühakutest. Lutheri sõnul pole pildid kristlastele esmatähtsad ega vajalikud, kuid samas pole need ka keelatud. Reformaatori sõnul võivad pildid küll olla, kuid oleks parem, kui neid ei oleks.¹¹⁰ Pildid pühakutest pidid olema rahvale eeskujuks ning mitte pühakute kultuse üheks allikaks.¹¹¹

Samas ei toetanud Luther otseselt piltide eemaldamist. Luther kritiseeris ikonoklasmi vägivaldset moodust piltidest vabanemisel, ning arvas, et sedasi käitudes ei jõuta oma eesmärgini, vaid hoopis tugevdatakse isiklikku sidet piltidega. Samuti rõhutas Luther, et kuigi paljud kasutavad pilte pühakutest vales, kummardades neid või pöördudes pildi abil pühakute poole, leidub ka neid, kes kasutavad pilte õigesti, kasutades pilte kui inspiratsiooni või jutustust ning seega tuleks piltide piiramist või eemaldamist teha läbimõeldult. Lutheri seisukohta toetas ka šveitsi usu-uuendaja Ulrich Zwingli, kes oli samuti arvamusel, et pildid tuleks eemaldada seaduslikult ja ainult linnaametnike loal. Pühakute piltide kummardamisele läheneti ka natukene teise nurga alt. Näiteks Ludwig Hätzleri jaoks puudus vahe piltide õigesti kasutamise ja valesi jumaldamise vahel. Viimane rõhutas vaid Jumala keeldu kummardada ebajumalaid või üldse kedagi teist peale ainuõige Jumala. Selle märkuse alla luges ta ka pühakute austamist, mis Hätzleri arvates oli samuti ilma Jumala loa või käsuta tegevus.¹¹²

Kuigi pühakute piltide kummardamise küsimus oli protestantidel enam-vähem selgeks räägitud ning põhimõtteliselt keelatud, jätkus pühakute austamine ja nende poole pöördumine endiselt. 1530. aastal kerkis pinnale "tagasipöördujate" küsimus. Paljudes usuasutustes ja eraisikute kodudes olid endiselt pildid või altarid, mida kummardati või mis olid endiselt paljude palverändurite sihtpunktiks.¹¹³

Paganlikele vaadetele sarnane uskumus, et igal pühakul on oma võime kaitsta millegi kindla eest või aidata palujat, hakkas levima ka piltide kasutamise komme, mis protestantide silmis võrdus paganlusega. Nimel tehti maha levinud uskumust, et osa pühaku hingest on ka teda

¹⁰⁹ Michalski, "The Reformation and the Visual Arts", lk 35

¹¹⁰ Heming, "Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531", lk 7-10

¹¹¹ Wandel, "The Reformation and the Visual Arts", lk 358

¹¹² Heming, "Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531", lk 7-10

¹¹³ Samas, lk 10-11

kujutanud pildil. Sellist uskumust ja lugusid pühakutest peeti kui muinasjutuks, mille tõestuseks puudub isegi tõestusmaterjal. Mitte-protestantidele heidetakse ette nende lugude kinnitamist ja nende arvelt rikkastumist, sest uskumus, et piltides peitub pühakutele omistatud vägi, on alati olnud usklike ja palverändurite üheks tõmbenumbriks.¹¹⁴

Samuti on läbi ajaloo kristlaste seas ringlenud küsimus, kas pildis võib olla tükike kujutatud hinge ning seega kas jumalik kujutatud võib surelike maailmas materiaalselt esineda. Uskumus selle küsimuse tõesusesse hakkas keskajal levima koos pühakute kultusega. Küsimus on olenemata usust usklike jaoks alati keeruline olnud. Seega vaadatakse kunsti pilgu ja uskumustega, mis kattuvad usule vastavate põhimõtetega sellest, kuidas Jumal, Kristus või pühakud meie surelike maailmas esinevad. Päevakorda tekkis ka küsimus, kas miski, mis on inimese kätega loodud, võib üldse endas kanda mõne pühaku või isegi Kristuse enda hingekildu. Erinevalt katoliiklastest ei kummardanud luterlased pilte, kuna usule vastavalt järgitakse ennekõike kümmet käsku, kus on mainitud ka pildikeeld. Samuti ei uskunud Martin Luther, et ükski pilt suudaks endas kanda midagi taevalikku, eriti veel kellegi hinge, ning seega on pildid pigem tähtsusetud. Samuti ei uskunud ta, et piltidel oleks tähtis koht inimeste usus. Kuigi Lutheri teoloogia oli lutherluse aluseks, ei nõustunud paljud reformaatori jüngrid tema arvamusega.¹¹⁵

Ikonoklasmi vaidluses toetasid aga 16.sajandi katoliiklased seisukohta, mida kõige põhjalikumalt oli eelnevalt seletanud Aquino Thomas. Seisukoht tugines arvamusel, et pildid peaksid siiski kirikutesse jääma, kuna isegi kui pühakuid kujutavates piltides pole midagi maagilist, tuleks pühakuid siiski mälestada ja austada, ning seda mitte sellepärast, et piltidel peaksid olema võimed või neilt oodatakse midagi, vaid sel lihtsal põhjusel, et pühakute austamine näitab ka austust Kristuse vastu, kelle poole ka pühakud ise kummardasid. Samuti pooldasid katoliiklased piltide kasutamist ka põhjusel, et pildid seostuvad kirikulugudega ning inimesed saavad piltide põhjal lugusid paremini meelde tuletada ja mõttes korrata. Pildid pidid kristlastele ka eeskujuks olema, näidates usklikele õiget teed nende usuelus.¹¹⁶

Samas jällegi näiteks John Calvini jaoks polnud probleem piltides või kujudes eneses, vaid selles, keda on kujutatud ja kes neid on loonud. Ta leidis, et kuna pildid või kujud on inimeste tehtud, siis peegeldavad need inimeste nägemust Jumalast, Kristusest või lihtsalt mõnest

¹¹⁴ " *Lutherlikud usutunnistuskirjad*", lk 142

¹¹⁵ Wandel, "The Reformation and the visual arts", lk 345-347

¹¹⁶ Samas, lk 346-347

pühakust. Kui inimene nende kunstiteoste poole pöördus või neid kummardas, oli see Calvini silmis sama mis inimese kontseptsiooni kummardamine.¹¹⁷

5. Püha Kristoforus

5.1 Püha Kristoforuse legend

Jacobus de Voragine'i kirjutatud "Legenda aurea" järgi teenis Kristoforus kuningat. Tema suurimaks sooviks oli teenida kõige võimsamat valitsejat. Kuna Kristoforus märkas, et kuningas lõi risti ette iga kord, kui laulev narr mainis oma laulus Saatanat, sai ta aru, et kuningas on Saatanast nõrgem, kuna kardab viimast ning seega hakkas Kristoforus Saatanat otsima, et hoopis tema teenistusse astuda. Leidnud kõrbes jalutades Saatana, kes ennast teiste sõdurite seas peitis, sai Kristoforusest viimase alam. Legendi järgi nägi Kristoforus Saatana näol hirmu, kui too nägi tee kõrval risti ning pühak soovis teada, mis on Saatana hirmu põhjuseks. Viimane tunnistas, et kunagi oli mees nimega Jeesus Kristus, kes hukati ristil, ning risti nähes tunneb ta sügavat hirmu ja põgeneb kohast, kus iganes ta seda ka ei näeks. Sellest kuuldes lubas Kristoforus Kristuse leida ja hoopis tema teenistusse astuda, kuna mees, kes paneb Saatana värisema, peab olema viimasest veelgi võimsam.¹¹⁸

Jeesus Kristuse otsinguil olevat Kristoforus kohanud erakut, kes jutustas talle Kristusest ja soovitas Kristuse heakskiidu pälvimiseks paastuda ja palvetada. Seepeale vastanud Kristoforus, et ta ei oska palvetada ning paastuda ta ei saa, kuna kaotaks seeläbi oma jõu. Seda kuuldes soovitas erak Kristoforusel minna ühe ohtliku jõe äärde ja kanda seal Kristuse teenimiseks inimesi üle jõe.¹¹⁹

Püha Kristoforuse legendi kõige kuulsam osa on kahtlemata seotud just tema teenistusega jõe ääres ülevedajana, millepärast peetakse teda ka reisijate ja parvemeeste pühakuks. Arvati, et

¹¹⁷ Samas, lk 348

¹¹⁸ Jacobus de Voragine, "The Golden Legend: Readings on the Saints" vol 2, tõlkinud: William Granger Ryan, (Princeton; Princeton University Press, 1993), lk 11

¹¹⁹ Samas lk 11-12

teda appi kutsudes ollakse kaitstud veega seotud ohtude, tormide ja katku eest.¹²⁰ Legendi järgi kuulis Kristoforus öösel magades häält, mis palus tal end üle jõe viia. Välja minnes ei näinud mees aga kedagi. Juhtunu kordus veel kaks korda. Kolmandal korral leidis Kristoforus enda eest lapse, kes tahtis üle jõe saada. Kristoforus pani lapse oma õlgadele ja hakkas jõge ületama. Läbipääs oli raske ja muutus aina ohtlikumaks. Ka lapse ise muutus järjest raskemaks ning mehel tekkis hirm nende mõlema elu pärast. Kaldale jõudes ütles mees lapsele, et ta olevat olnud kõige raskem koorem, mis tal kunagi on vaja olnud üle jõe kanda. Laps vastanud, et ta on Kristus laps ja ta on nii raske vaid seepärast, et kandes Kristust, kandis ta nii maailma kui ka selle looja raskust oma õlgadel.¹²¹ Kristus käskis Kristoforusel oma sau mulda istutada, et see saaks õide puhkeda. Õis saual pidi olema tõestuseks eelmisel päeval juhtunust ning olema märk saadud sõnumi tõesusest.¹²² Sellest loost ka Kristoforuse nimi, mis tähendab Kristuse kandjat.¹²³ See, kas mees sai nime oma legendi järgi või tekkis legend hoopis mehe nimest, pole teada.¹²⁴ Lugu sellest, kuidas Kristoforus Kristuse üle vee aitas, on pühaku legendi tuum, mis toetub pigem läänepoolsete allikatele. Kreekapärane legend erineb sellest mõnevõrra.¹²⁵

Nagu ka paljudes pühakute legendides, on ka Püha Kristoforuse legend seotud pühaku ja mõne ilmaliku valitseja vahelise võimuvõitlusega. Selles legendis on pühaku vastaseks valitsejaks Lüükia kuningas Dagnus. Jõudnud oma rännakutega Lüükiasse, tekkis Kristoforusel vajadus ka kohaliku keele oskuse järele. Seega pöördus ta oma palvega kõrgema jõu poole, kes tema palvetele ka vastas. Seejärel läks ta kohta, kus kristlasi nende usu pärast piinati ja hukati, ning lohutas ja julgustas piinatuid oma sõnadega. Sellega tõmbas ta endale ebameeldivat tähelepanu, mis tekitas tal tunnistajatega probleeme. Taaskord pöördus ta Jumala poole ja palus, et viimane laseks ta maasse löödud saual õide puhkeda. Jällegi vastati ta palvetele ning nähes imet oma silmaga, pööras Kristoforus oma teoga väidetavalt ligi kaheksa tuhat inimest.¹²⁶

Kuuldes juhtunust, lasi kuningas Püha Kristoforuse vahistada. Ka see ei läinud plaanitult, kuna enne vangistust suutis pühak jällegi mitu sada kuninga poolt saadetud sõdurit usku

¹²⁰ Diane A. Henningfeld, "Saint Christopher", *"Salem Press Biographical Encyclopedia"*, (internetipõhine, 2014), (vaadatud: 10.05.2015)

¹²¹ Voragine, *"The Golden Legend"* vol 2, lk 12

¹²² Farmer *"The Oxford Dictionary of Saints"*, ed.2004, lk 105

¹²³ Voragine, *"The Golden Legend"* vol 2, lk 10

¹²⁴ Henningfeld, "Saint Christopher", *"Salem Press Biographical Encyclopedia"*

¹²⁵ Donald Attwater, *"Dictionary of Saints"*, Teine väljaanne, toimetanud ja täiendanud: Catherine Rachel John, (Harmondsworth; Penguin Books, 1983), lk 85

¹²⁶ Voragine, *"The Golden Legend"* vol 2, lk 12-13

pöörata. Kuningas lubas pühakut vangistusest säästa, kui too oma uskumusi muudab, kuid Kristoforus jäi endale kindlaks. Seega saatis kuningas ta vangikongi ja lasi kõik usku pööratud sõdurid hukata. Püüdes pühakut veel kord usust taganema panna, saatis kuningas Kristoforuse juurde kaks naist, Nicaea ja Aquilina, kes pidid pühaku võrgutama, kuid Kristoforus ei taganenud ikka oma usust ja vastupidiselt kuninga ootustele, pööras pühak ka need kaks naist ristiusku. Peale naiste kindlameelset väljendust oma uute uskumuste kohta lasi kuningas mõlemad naised piinarikkalt tappa. Aquilina pandi kinniseotult rippuma, kui tal oli raske kivi jalgade küljes, mis oma raskusega rebestas tema keha ja Nicaeat üritati elusalt põletada, kuid kui naine jäi lekidest puutumata, löödi tal pea maha.¹²⁷

Peale ebaõnnestumisi võttis kuningas piinatavaks ohvriks ette Kristoforuse enda, kuigi asjatult. Pühakut ei olnud võimalik vigastada, isegi mitte sõdurite lastud nooltega. Legend räägib, et üks sadadest nooltest, mis enne pühakuni jõudmist õhus peatusid, tegi ümberpöörde ja tabas kuningat silma, mille tagajärjel jäi kuningas sellest silmast pimedaks. Kristoforus ütles kuningale: "Türann, ma suren homme. Meisterda savi, mis segunenud minu verega ja võitnud sinu silmale ja sa saad endale tervise". Järgmisel päeval lasi kuningas pühakul pea maha lüüa, viies nii täide ka pühaku ettekuulutuse. Nagu Püha Kristoforus oli ennustanud, tervendas pühaku verega segunenud muda kuninga silma ning seda imet nähes sai ka kuningast kristlane.¹²⁸

Kuigi "Legenda aurea" järgi oli kuninga nimi Dagnus, erineb kuninga nimi erinevates allikates. Roomlaste allikate järgi oli valitsejaks hoopis Decius, kes tõesti pani aluse kristlaste tagakiusamise lainele aastal 250 pKr ja antud aastaarv sobib hästi kokku ka pühaku arvatava surma-aastaga. Leidub ka allikaid, kus valitseja nimeks on märgitud hoopis Diocletian.¹²⁹

5.2 Püha Kristoforuse olemasolu ja austamine

Püha Kristoforus oli Anatooliast pärit rändajate ja parvemeeste kaitsepühak, kes elas arvatavasti kolmandal sajandil.¹³⁰ Arvatakse, et ta oli päritolult kaananlane.¹³¹

¹²⁷ Samas, lk 13-14

¹²⁸ Samas, lk 14

¹²⁹ Henningfeld, "Saint Christopher", "Salem Press Biographical Encyclopedia"

¹³⁰ Samas

¹³¹ Farmer, "The Oxford Dictionary of Saints" ed.2004, lk 105

Kristoforusest on teada ja säilinud vähe materjale ning tema nooruspõlvest pole midagi teada. Materjalide puudus on ka põhjus, miks paljude arvates eelnevalt nimetatud pühak on kõigest väljamõeldis ja pole päriselt kunagi eksisteerinud. Sellegipoolest on lugu Püha Kristoforusest olnud kristlaste seas alati populaarne ning seda jutustatakse endiselt, et pöörata paganad ristiusku või inspireerida usklikke.¹³²

Püha Kristoforus kuulub väga varajasete pühakute hulka, kes enamasti lõpetasid oma elu märtrina. Varakristlik kirik märkis alates umbes teisest sajandist üles pühakud ja teised tagakiusatud kristlased, kes oma uskumuste tõttu kannatasid. Seda tehti selleks, et usklikud saaksid mätreid mälestada ja austada, pidades meeles nende surmakuupäevi.¹³³ Ka Püha Kristoforuse nimi on varajaste sissekirjutiste seas, ning arvatakse, et elas umbes kolmandal sajandil.¹³⁴

Püha Kristoforuse elulugu on meile teadaolevalt kohati vastuoluline, ebajärjekindel ja tema lapsepõlvest ei ole midagi teada.¹³⁵ Allikate järgi oli tegu väga suurt kasvu mehega, kelle nägu oli teistele hirmuäratav või lihtsalt ebameeldiv.¹³⁶ Vana- Kreeka lugude järgi kirjeldati teda isegi kui koletist, kes söi inimesi ja kellel oli koera pea. Enne ristimist olevat tema nimi olnud mõningate allikate järgi Reprob¹³⁷, teiste järgi jällegi Offerus.¹³⁸

Püha Kristoforuse legendist võib leida mitmeid erinevaid allikaid, kuna legendi täiustati korduvalt. Eriti tegeleti legendi laiendamisega 12.sajandi Saksamaal, kuniks see legend sai oma lõpliku kuju, mil lugu jõusid "Legenda aurea" kaante vahele. Lugu on läbi ajaloo inspireerinud paljusid kunstnike ning seega võib Püha Kristoforusest kujutatud pilte kohata kõikjal üle Euroopa.¹³⁹

Püha Kristoforus on üks neljateistkümnest abistavast pühakust. Arvestades seda, et tegu on pühakuga, kes väidetavalt kaitseb reisijaid õnnetustest, veeohtude, tormide ja isegi katku eest, pole abipühakute nimekirja kuulumises midagi imelikku.¹⁴⁰ Neljateistkümnest pühakunimest koosnev grupp moodustati 14. sajandil Reinimaal, mil lisaks mustale katkule levis ka

¹³² Henningfeld, "Saint Christopher", "Salem Press Biographical Encyclopedia"

¹³³ Samas

¹³⁴ Farmer, "The Oxford Dictionary of Saints", ed.1997, lk 100

¹³⁵ Henningfeld, "Saint Christopher", "Salem Press Biographical Encyclopedia"

¹³⁶ Farmer, "The Oxford Dictionary of Saints" ed.1997, lk 100

¹³⁷ Henningfeld, "Saint Christopher", "Salem Press Biographical Encyclopedia"

¹³⁸ Fr. Matthew Russell, "Saint Christopher. Cum Notis Variorum", "The Irish Monthly" vol 15. nr166, (Irish Jesuit Province, 1887), lk 216-223

¹³⁹ Farmer, "The Oxford Dictionary of Saints", ed.2004, lk 105

¹⁴⁰ Samas, lk 105 - 106

poliitilene ja majanduslik kriis. Kiindumus nende pühakute vastu levis Saksamaalt ka kaugemale, näiteks Ungarisse ja Rootsi. Samas näiteks Prantsusmaal ja Itaalias jäi grupi austamine tagasihoidlikuks. Nimekirjas olevate pühakute nimed varieeruvad vastavalt asukohale, kuid kaitsepühakute valim nimekirjas koosnes pühakutest, kes kaitsesid inimesi haiguste eest või kelle poole pöörduti enne surma. Pühakute grupi austamine jõudis oma haripunkti 15. sajandil ning 16. sajandil, mil algas usureformatsioon, hakkasid reformatsiooni eestvedajad kultust maha tegema. Sellegipoolest on umbes aastast 1700 ligi kaheksakümmend kohta, kus leidub mitmekesise ja küllusliku ikonograafiaga gruppi kujutavat kunsteost.¹⁴¹

Püha Kristoforuse kultust sai põhjalikult kannatada peale seda, kui Desiderius Erasmus pühakut maha tegi. Pühaku populaarsus sai kannatada nii reformatsiooni kui ka selle vastureformatsiooni ajal. Suuresti seepärast on ka Püha Kristoforuse kujutamise populaarsus kunstis alates 17. sajandist langenud. Tänapäevaks on hakanud pühaku populaarsus siiski jälle kasvama. Pühaku taasavastamise põhjuseks peetakse reisimise lihtsustumist, kuna Kristoforust peetakse rändajate, seal hulgas ka lennukitega reisijate ja kiirteedel sõitvate autojuhtide, kaitsjaks. Pühaku populaarsus on tõusnud ka arvatavasti tänu asjaolule, et aastatega on reisimismeetodid järjest ohtlikumaks muutunud.¹⁴²

1969. aastal eemaldas katoliku kirik Püha Kristoforusele pühendatud 25. juuli oma liturgilisest kalendrist.¹⁴³ Kirik langetas sellise otsuse, kuna pühaku olemasolu kinnitamiseks polnud piisavalt tõendeid.¹⁴⁴ Otsust ei võetud katoliiklaste seas hästi vastu ning paljud peavad teda sellegipoolest tänapäevani täisõiguslikuks pühakuks, kelle pildiga medaljone või kelle väikesi kujukesi peaks kaitse eesmärgiga kaasas kandma.¹⁴⁵

5.3 Martin Luther Püha Kristoforusest

Martin Luther rääkis oma jumalateenistustel mitu korda Püha Kristoforusest ja tänu sellele on teada ka tema seisukoht ja arvamus pühakust. Luther kritiseeris sageli inimeste eksiteele juhtivat sügavat austust pühakute vastu. Pühakute hulka, kelle austamist Luther maha tegi, kuulus ka Püha Kristoforus. Lutheri sõnul oli tegu võlts pühakuga, keda austades jätavad

¹⁴¹ Samas, lk 202

¹⁴² Samas, lk 106

¹⁴³ E.A.Livinstone, "*The Concise Dictionary of the Christian Church*", (Oxford; Oxford University Press, 2000), lk 117

¹⁴⁴ Henningfeld, "Saint Christopher", "*Salem Press Biographical Encyclopedia*"

¹⁴⁵ Farmer, "*The Oxford Dictionary of Saints*", ed 1997, lk 101

inimesed sakramendid ja jumaliku maailma tahaplaanile. Ta leidis, et legendi on häbitult kuritarvitatud, kui inimesed pööravad rohkem tähelepanu pühaku usule ja kannatustele kui Jeesus Kristuse omadele.¹⁴⁶

Luther oli pühakute poole pöördumise ja nendelt abi palumise vastu, kuna väidetavalt takistab see nägemast tõelist ja ainukest inimeste ja Jumala vahelist vahendajat, kelleks on Jeesus Kristus. Lutheri arvates oli inimeste soov saada läbi pühakute vahendamise Jumala lasteks täiesti mõttetu. Hiliskeskajal levis arvamus, et kes hommikul vaatab Püha Kristoforuse või mõne teise abistava kaitsepühaku pilti, ei sure sel päeval. Luther leidis, et arvamus sellest, et pühakuid kujutavatel piltidel on tervendav omadus, on ebausku, mis on Saatana kaval plaan inimesi Kristuse armastamisest eemale hoida. Seega nägi reformaator pühakute pilte omamoodi kui Jeesuse rivaale, mis takistavad Kristust täielikult jõudmast inimeste südamesse.¹⁴⁷

Martin Luther polnud tegelikult pühakute mälestamise vastu, kuid pani pahaks viisi, kuidas neid mälestati ja millist tähtsust neile ja eriti neid kujutavatele piltidele ja kujudel omistati. Sama probleem puudutas mehe silmis ka Püha Kristoforuse legendi ja pühakut kujutavaid materjaalseid esemeid, mida Lutheri arvates valseti kasutati.¹⁴⁸

26.oktoobril 1528.aastal toimunud jumalateenistusel oli Luther Püha Kristoforusest rääkinud kui kristlaste eeskujust, tuues välja pühaku nime tähenduse, milleks on Kristuse kandja. Ta leidis, et igaüks, kes soovib olla hea kristlane, peab olema hea Kristoforus, kuna peab Kristust endaga kaasas kandma. Kuigi esmapilgul tundub Kristus laps olevat kerge, peab iga kristlane Kristoforuselt õppima, et see ei ole nii, kuna Jumala poeg kannab endas oma isa loodud maailma, nii taevast kui ka maad.¹⁴⁹

Kuigi Luther ei kirjutanud otseselt ette, mida on sobilik kirikukunstis kujutada, avaldas ta siiski arvamust sellest, et tema arvates on vale kujutada Jeesuslapse seljal risti. Tema oleks eelistanud näha risti asemel Jeesuse seljal hoopis kirikut, sest Lutheri sõnul ei saa inimene leida enda jaoks kristlikku kirikut enne, kui on näinud kirikut, mida kannab Kristus. Tänu sarnasele vaatepunktile aktsepteeris Luther ka püha Kristoforuse kujutisi, mitte kui ajaloolist representatsiooni vaid kui omamoodi usumaailma sümbolit. Püha Kristoforuse legend sobib

¹⁴⁶ Steiger, "Luther on the legend of St.Christopher", lk 125 - 144

¹⁴⁷ Samas, lk 125 - 144

¹⁴⁸ Samas, lk 125 - 144

¹⁴⁹ Samas, lk 125 - 144

hästi seletamaks Luthri vaatekohta sellest, et kandes väikest Jeesust oma õlgadel, kandis pühak ka kogu kiriku raskust, mis lapse seljal oli.¹⁵⁰

Luther tõi mitmeid paralleele kristluse ja Püha Kristoforuse legendi vahel. Reformaator arvas, et kuigi igal legendil on oma tõepõhi all, pole lugu Kristoforusest ei midagi muud kui vaid lugu, mis mõeldi välja selleks, et kristlastel oleks hea eeskuju või näide sellest, kuidas olla hea kristlane. Kristoforus olevat olnud hea näide mitte sellepärast, et suutis omal jõul kanda maailma raskust, vaid sellepärast, et kandis Kristust üle vee, otsides tuge sauvalt, mis justkui kujutab jumalasõna. Kristoforus toetub vaid jumalasõna või usku sümboliseerivale sauale ja ei millelegi muule. Luteri sõnul polnud Kristoforus isik, vaid kõikide kristlaste sümbol. Reformaatori sõnul on iga tõelise kristlase ülesanne Kristust kanda ja temast jutustada, nagu seda tegi ka Kristoforus. Kristoforus on nimi, mida kannavad Kristuse kandjad, nagu ka raseda naise kohta öeldakse, et ta kannab last. Ühel jumalateenistusel olevat Luther öelnud : "Laps muutub tema [Kristoforuse] jaoks kandmiseks väga raskeks; ta arvab, et terve maailm toetub ta kaelale; sedasi ristiti ta vees. See ütleb, et kristlane peab olema ristitud ja kandma seda sorti kannatust ja risti. Ta peab kandma piisavalt, et veenduda, et tema jaoks on kõik kadunud." ¹⁵¹

5.4 Püha Kristoforuse kujutamine kunstis

Kunstiteoseid, kus Püha Kristoforust on kujutatud, on maailmas säilinud mitmeid. Tavaliselt on kirikutes pühakut kujutavad pildid põhjapoolsel seinal, kus pilt on kõikide sisenejate jaoks nähtavas kohas. Põhjuseks võib olla asjaolu, et pühakut peetakse rändajate kaitsjaks. Samuti kutsutakse teda appi veega seotud õnnetuste vältimiseks. Pilt pidi olema nähtaval ka sellepärast, et inimesed seda kindlasti näeksid, kuna vanasti usuti, et kõik kes pilti vaatavad, pääsevad sel päeval surmast.¹⁵² Samal põhimõttel ei kujutatud Kristoforust mitte ainult kirikus see, vaid ka väljas, näiteks osana kiriku peaportaalist, kus inimesed teda kindlasti näeksid.¹⁵³ Kristoforust on kasutatud ka selleks, et mõista anda, kui suur peab olema Kristuse kandjate

¹⁵⁰ Michalski, "The Reformation and the Visual Arts", lk 32-33

¹⁵¹ Steiger. "Luther on the legend of St.Christopher", lk 125 - 144

¹⁵² Farmer "The Oxford Dictionary of Saints", ed.2004, lk 105

¹⁵³ Yvonne Bittmann, "Standort und Funktion von Christophorusfiguren im Mittelalter", (Heidelberg, 2003), lk 25

mõjuvõim, ehk nende, kes õpetavad evangeeliumi või tunnistavad usku, sest just neil on vaja läbida kõige suuremad ohud.¹⁵⁴

Bütsantsi ajal levis komme kujutada Püha Kristoforust koera peaga. Arvatakse, et selline kujutusviis tekkis tänu šaakali- või koerapeaga Anubisele, kes oli Vana-Egiptuses jumal. Luues kahe legendi vahel seoseid, võib kaudselt isegi mõista, miks selline kujutusviis tekkis. Samamoodi, nagu Anubist nähtakse hingede kandjana, omamoodi surma ja elluärkamise sümbolina, nii saab seda legendi samamoodi seostada ka legendiga Kristoforusest, kes kandis Kristuslast, kes samuti tõusis surnuist. Kuna Anubist seostatakse ka kuu faasidega, mida omakorda seostatakse uue ja vanaga, alguse ja lõpuga, elu ja surmaga, siis seda osa Anubisest seostatakse Kristuslapse kasvuga lapsest meheks.¹⁵⁵

Alates 12.sajandist kuni 14.sajandini kujutati Püha Kristoforuse legendi nii, et pühak ei kandnud oma turjal mitte last, vaid kandis täiskasvanud meest hoopis kätel. Selline kujutusviis lähtus pühaku nimest, mis tähendab Kristuse kandjat. Kujutusviis vanast Kristoforusest, kes läbi vee voolu oma õlal last kannab, tekkis alles 14.sajandil "Legenda Aurea" mõjutustel.¹⁵⁶

Pühaku kujutamine varieerub mitmetel piltidel, kuid enamasti toetuvad siiski pühaku legendile ja kirjeldusele. Legendile vastavalt kujutatakse Püha Kristoforust enamasti hiiglasena, kes kannab Kristus last oma õlgadel. Alates 14. sajandist on pühaku lugu jutustavad pisidetailid toodud eraldi välja. Loole vastavalt on kujutatud jõge, õide puhkenud saua ning vahest ka paati, kalu või legendi vähemtuntud osast pärit kuningat haavanud noolt. Vahel võib Kristoforuse kujutiste juures olla kujutatud ka kahte naisvõrgutajat või isegi merineitseid.¹⁵⁷

Legendist tuletatuna hakati keskajal ja renessansi ajal Püha Kristoforust kujutama üle jõe kõndiva mehena, kellel ühes käes on sau ja õlgadel maailma raskust kandev laps. Pilt sai keskajal populaarseks ja paljud seda legendi kujutavad kunstiteosed on tänapäevani säilinud. Pühaku poole pöörduti siis, kui sooviti pääseda mõnest veega seotud ohust või tormist. Legendi vähemtuntud osast tuli ka uskumus, et igäüks, kes vaatab pilti, millel on kujutatud Püha Kristoforust, ei saa sel päeval viga. Mitmed kirikud püstitasid pühaku auks suuri kujusid

¹⁵⁴ " *Lutherlikud usutunnistuskirjad*", lk 142

¹⁵⁵ Dom Bede Millard, "St. Christopher and the Lunar Disc of Anubis", "*The Journal of Egyptian Archaeology*" vol. 73 (Egypt Exploration Society, 1987), lk 237-238

¹⁵⁶ Bittmann, "Standort und Funktion von Christophorusfiguren im Mittelalter", lk 16

¹⁵⁷ Farmer, "*The Oxford Dictionary of Saints*", ed.2004, lk 105

või lasid maalida freskosid, et nende vallaelanikud oleksid kaitstud. Hiljem, kui reisimine muutus kergemaks, muutus Püha Kristoforus veelgi populaarsemaks. Paljud usklikud, katoliiklased eesotsas, hakkasid kaitse-eesmärgiga kandma Kristoforust kujutavaid medaljone ja endaga kaasas kandma väikseid kujukesti.¹⁵⁸ Tänapäevaks on temast saanud ka autojuhtide kaitsepühak ja seega hoitakse väikeseid Kristoforust kujutavaid kujukesti ka autodes.¹⁵⁹

Näiteid Kristoforust kujutavast kunstist on küllaltki vähe säilinud, kuna suur osa neist on tänaseks kas lihtsalt hävinud või usureformatsiooni tõttu sajandeid tagasi oma algselt kohalt eemaldatud. Ühesks skulptuurinäiteks võiks tuua Regensburgis asuva Püha Emmerami kiriku põhjaseinas oleva skulptuuri Püha Kristoforusest, mis pärineb umbes 14.sajandi algusest. Nagu Kristoforuse kujutamisel kombeks, oli ka see skulptuur asetatud kiriku sissekäigu juurde. Samuti võiks sissekäigu juures olevate skulptuurinäidete seast näiteks tuua ka Nürnbergi Püha Sebaldi kirikus asuva pühaku skulptuuri, mis pärineb 15.sajandi keskpaigast.¹⁶⁰

Püha Kristoforuse kujutamine seinamaalidel oli peaaegu sama populaarne teema kui Jeesuse ristilöömise või Maarja kujutamine. Jällegi asuvad suurem osa pühakut kujutatavatest seinamaalingutest kergesti märgatavates kohtades. Kahjuks värviti paljud Kristoforust kujutavad seinamaalingud reformatsiooni ajal üle ning taasavastati uuesti alles hilisemate restaureerimistööde käigus.¹⁶¹

Kuna Püha Kristoforust kujutava kunstiteose asukoha puhul peeti oluliseks seda, et inimesed seda võimalikult hästi näeksid, kuna see päästvat õnnetusest, siis kujutati pühakut ka väljaspool kirikuhoonet.¹⁶² Üheks näiteks, mis asub ka Eestile lähedal, on Riias Daugava jõe ääres asuv Püha Kristoforust kujutav skulptuur, kus pühak kannab oma õlal last ja käes laternat. Tegu on kahjuks koopiaga, mis asendab 16.sajandi alguses sinna püstitatud figuuri, mis on nüüdseks viidud Riia linna ajaloo ja navigatsiooni muuseumisse.¹⁶³

¹⁵⁸ Henningfeld, "Saint Christopher", "*Salem Press Biographical Encyclopedia*"

¹⁵⁹ Attwater, "*Dictionary of Saints*", lk 85

¹⁶⁰ Bittmann, "Standort und Funktion von Christophorusfiguren im Mittelalter", lk 26-28

¹⁶¹ Samas, lk 31

¹⁶² Samas, lk 34

¹⁶³ Live Riga, "Great Kristaps", (<https://www.liveriga.com/en/3178-great-kristaps>), (vaadatud: 22.05.2016)

5.5. Püha Kristoforus reformatsioonijärgses kunstis Niguliste kiriku kantsli näitel

Kuna pühakute kultust kritiseeriti palju peale reformatsiooni, on alates 17.sajandist pühaku kujutamise sagedus märgatavalt vähenenud.¹⁶⁴ Püha Kristoforust kujutavat figuuri Eestis, mis on valminud reformatsioonijärgsel perioodil, võib leida Niguliste kirikust. Kuju oli osa Tobias Heintze poolt tehtud nüüdseks hävinud kantslist,¹⁶⁵ mille jalana oli kujutatud just Kristoforuse figuuri, mis on tänaseni säilinud.¹⁶⁶ Püha Kristoforuse figuur, mis oli Niguliste kiriku kantsli toeks, on elusuurune¹⁶⁷ puidust kuju, mis on kaetud mitmete värvidega.¹⁶⁸ Pühak on kujutatud jalgupidi madalas vees ning toetud ühe käega sauale. Kujutatu on küürus seljada ja kannab õlgadel maakera, mida võib legendile toetudes võtta kui Kristust, kes lasi ka pühakul maailma raksust oma õlul tunda, kui pühak teda üle vee kandis. Jääb mulje, et Kristoforus on raskusest kössis. Koorma raskust väljendab ka pühaku miimika ja nägu, mis on ümbritsetud pruunide juuste ja habemega. Pühaku riided on tagasihoidlikud.¹⁶⁹

Niguliste kiriku kantsel, mille osaks oli eespool nimetatud Kristoforuse kuju, annetati kirikule 1624. aastal ühe saksa päritolu eduka ärimehe poolt, kelle nimi oli Bogislaus von Rosen. Aasta hiljem võis juba kantslit kirikus näha. Vana spetsifikaadi järgi olevat see kulla, hõbeda ja värvidega täielikult ornamenteeritud. Kantslil olevad maalitööd tegid Sten Karlingu atribuutsioonide järgi Pavel ja Daniel Blume, kes olid Tallinnas tegutsenud tuntud perekonnast kunstnikud.¹⁷⁰ Kantsli korpus oli kolmetahuline ja seda liigendasid korintose sambad, mille vahel paiknesid portaalid ning nende inglipeaga frontoonide ja küljetermide vahele jäävatele ümarkaarsetele pindadele olid maalitud pildid. Korpuse karniisiosas olevate tahkude kohal olid kaherealised tekstid. Ka trepirinnatise lahendus toetus samale põhimõttele.¹⁷¹

Kantsli lugu algas paremalt pool asuva esimese trepipaneelil oleva pildiga, kus oli Maarja kuulutust kujutatud. Sellele järgnevad pildid kujutasid Kristuse elu. Piltide seas oli kujutatud Kristuse sünni ja ümberlõikamist. Korpusel järgnesid eelnevalt mainitutele ka kuningate

¹⁶⁴ Farmer, "The Oxford Dictionary of Saints", ed 1997, lk 101

¹⁶⁵ "Eesti kunsti ajalugu 2. 1520-1770", koostanud ja toimetanud Krista Kodres, (Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoda, 2005), "Kirikusisustus", Krista Kodres, lk 353-354

¹⁶⁶ Sten Karling. "Holzschnitzerei und Tisclerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland", (Tartu; Õpetatud Eesti Selts, 1943), lk 106-115

¹⁶⁷ Karling. "Holzschnitzerei und Tisclerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland", lk 110

¹⁶⁸ Kultuurimälestiste riiklik register, "Püha Kristoforus" skulptuur 1314,

(<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1314>), (vaadatud mai 2015)

¹⁶⁹ Pilt: Püha Kristoforus (Niguliste kiriku kantsli tugisammas), EKM j 19372 N 21, Eesti Kunstimuuseum, <http://www.muis.ee/et/museaalview/1255675>, (vaadatud mai 2015)

¹⁷⁰ Karling. "Holzschnitzerei und Tisclerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland", lk 106-115

¹⁷¹ "Eesti kunsti ajalugu 2. 1520-1770", lk 353-354

kummardamine, Maarja ohverdus, põgenemine Egiptusesse, Kristus õpetajate keskel, ülestõusmine, taevaseminek ja Püha Vaimu väljavalamine. Kristuse eluloo kokkuvõtteks oli kantsli uks, millel oli kujutatud Usu võitu Surma üle ja õnnistavat Kristust. Kantslit toetas Püha Kristoforuse kuju, mis oli protestantlikus Euroopas kantslitoena üsna levinud, jäädes alla vaid Moosese kujutamise populaarsusele.¹⁷²

Püha Kristoforust kujutav Niguliste kiriku kantsli jalg.¹⁷³

Põhjus, miks just Kristoforust oli kujutatud kantsli jalana, on lihtne mõista. Legendi järgi kandis hiiglaslikku kasvu Kristoforus Kristust ning seega sobib kujutatu kandma ka kantslit kui Kristuse õpetuse metafoori. Kantslist kuulutatav Sõna pidi usklikele jõudu andma.¹⁷⁴ Seda võib ka seostada paralleelidega, mille Martin Luther pühaku legendi ja kristluse vahele tõmbas. Lutheri sõnul olevat ka Kristoforus otsinud Kristust kandes tuge vaid oma sauvalt, mis sümboliseeris jumalasõna, ning suutis oma jõu ja jumalasõna ühendades kanda Kristuse üle

¹⁷² Samas, lk 353-354

¹⁷³ Pilt: Püha Kristoforus (Niguliste kiriku kantsli tugisammas), EKM j 19372 N 21, Eesti Kunstimuuseum, <http://www.muis.ee/et/museaalview/1255675> , (vaadatud mai 2015)

¹⁷⁴ " Eesti kunsti ajalugu 2. 1520-1770", lk 353-354

jõe.¹⁷⁵ Arvestades seda ja ka kantslil olevaid Kristuse elulugu jutustavaid pilte, on Kristoforuse kujutamine kantsli toena igati asjakohane.¹⁷⁶

6. Kokkuvõte

Martin Lutheri avaldatud 95 teesi pöörasid 1517. aastal paljude senised uskumused peapeale. Sellest küllaltki süütust teost sai peagi liikumine, mis lõppes täiesti uue usulahuga, mõjutades nii inimeste seniseid uskumusi kui ka usutalitusi ja kirikukunsti. Tekkinud luterlus muutis üldpildis vanad katoliiklikud tavad lihtsamaks ja tagasihoidlikumaks, pöörates sellega rohkem tähelepanu algsele jumalasõna tähtsusele.

Uue usuga liitujate seas tekkis palju uusi küsimusi, mille seas oli ka neid, mis puudutasid pühakute kummardamist ja kujutamist kunstis. Järgides luterlikku teoloogiat, hakati pühakute kummardamist taunima, kuna see juhtivat inimesi Kristusest ja tema sõnumi mõistmisest ja järgimisest eemale. Luterluse teoloogiast tulenevalt oli austatud pühakute nimekirja lühendamine vajalik, kuna nad pidasid tähtsaks seda, et pühak oleks kas otseselt seotud piibliga, mis on luterluse alustalaks, või siis oleks pühaku olemasolu kuidagi veenvate tõestusmaterjalidega kinnitav. Sellegipoolest peeti õigeaks, et pühakuid austatakse kui eeskujusid, mitte kui isikuid, kes peaksid neil aitama Kristuse asemel Jumala poole pöörduda. Samuti peeti väärtuseks üldse pühakutelt teenete palumist. Pühakud pidid olema kõigest tõelise uskliku eeskujuks usus. Pühakute kummardamist seostati ka paganlike kombetalitustega.

Kuna paljud kaldusid pühakute poole pöörduma just tänu pühakuid kujutavatele piltidele, siis leiti, et pildid võiksid pigem olemata olla, kuigi otsest pildikeeldu ei olnud. Seda soovitus järgiti pigem ebajumalakummardamise vältimiseks. Kuigi usuks ebavajalikud ja pigem segavad faktorid, uskusid paljud, et pildid on siiski lihtrahvale kasulikud, kuna pildid aitavad illustreerivalt lugusi paremini meeles pidada või mõningatel juhtudel isegi selgitada.

Üldjuhul kasutati siiski vana kunsti edasi, kuigi inimesi hoiatati siiski piltide kummardamiskeelu eest.

¹⁷⁵ Steiger, "Luther on the legend of St.Christopher", lk 125 - 144

¹⁷⁶ " Eesti kunsti ajalugu 2. 1520-1770", lk 353-354

Luterlastel oli salliv suhtumine vanasse kunstipärandisse ning seepärast oli täiesti tavaline, et luterliku kiriku jaoks tehti vanad katoliiklikud kirikud lihtsalt luterluse jaoks ümber. Samas aga muudeti nii kiriku üldist interjööri, kui ka mõningate sealsete esemete kasutusharjumusi. Vana interjööri juures tehti hulgaliselt muudatusi, et kõik sobiks luterliku teoloogiaga.

Üheks pühakuks, kelle kummadrast reformatsioon tõsiselt mõjutas, oli Püha Kristoforus. Pühakut austati tema loo ja tähenduse tõttu. Tegu oli pühakuga, kes legendi järgi kandis Kristus last üle jõe, kandes seega oma õlgadel kogu maailma raskust. Kristoforusest sai reisijate kaitsepühak ning paljud pöördusid tema poole, et olla veega kaasnevate ohtude eest kaitstud. Lutheri enda arvates polnud Püha Kristoforust tegelikult kunagi olemas olnud, kuid tõi pühaku loo siiski inimestele näitena eeskujuks, kuna arvas, et kõik õiged kristlased kannavad endaga Kristust kaasas, olenemata selle koorma raskusest. Kristoforust kujutati tihti ka kantsli toena, mis sobib legendi arvesse võttes suurepäraselt. Üks näidetest Kristoforusest kujutamisest Eestis on Niguliste kirikus hävinud kantsli säilinud tugi.

7. Kasutatud kirjandus

- * **Althaus**, Paul, "*The Theology of Martin Luther*", tõlge: R.C. Schultz, (Philadelphia, Fortress Press, 1966)

- * **Altof**, Kaja "Vaesed koolipoisid Tallinnas XVI sajandi teisel poolel", - "*Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*", 3.kogumik, (Tallinn; Eesti Raamat, 1987), lk 57-91

- * **Attwater**, Donald, "*Dictionary of Saints*", Teine väljaanne, toimetanud ja täiendanud Catherine Rachel John, (Harmondsworth, Penguin Books, 1983)

- * "*Augsburgi usutunnistus: (1530-1980)*", (Stockholm, Kirjastus EVR, 1980)

- * "*Eesti kunsti ajalugu 2. 1520-1770*" koostanud ja toimetanud: Krista Kodres, (Tallinna Raamatutrükikoda, 2005), "Kirikuisustus", Krista Kodres, lk 353-354

- * **Bittmann**, Yvonne, " Standort und Funktion von Christophorusfiguren im Mittelalter", (Heidelberg, 2003)

- * "*Eesti keele seletav sõnaraamat*" vol. 4, toim: Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll, (Tallinn; Eesti Keele Sihtasutus, 2009)

- * **Farmer**, David, "*The Oxford Dictionary of Saints*", 5.väljaanne, (Oxford; Oxford University Press, 2004)

- * **Heming**, Carol Piper, "*Protestants and the Cult of the Saints in German-speaking Europe, 1517-1531*", (Kirksville; Truman State University Press, 2003)

- * **Henningfeld**, Diane A., "Saint Christopher", "*Salem Press Biographical Encyclopedia*", (Internetipõhine, 2014, vaadatud aprill 2015)

- * **Kala**, Tiina, "Usuelu keskaja lõpul. Reformatsioon", (www.estonica.org, 2012) , vaadatud: 18.05.2016

- * **Karling**, Sten, " *Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland*", (Õpetatud Eesti Selts, 1943) lk 106- 115

- * **Kivimäe**, Jüri, "Luterliku reformatsiooni kultuurimõjud Eestis XVI sajandil.", - "*Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*", 3.kogumik, (Tallinn; Eesti Raamat, 1987), lk 33-56

- * **Kodres**, Krista, "Lunastus usu läbi. Luterlik pildiideoloogia ja selle eeskujud Eestis esimesel reformatsioonisajandil", " *Kunstiteaduslikke Uurimusi*" kd 12/ 3-4,(Tallinn; Eesti Kunstiteadlaste Ühing, 2003), lk 55-101
- * **Kodres**, Kriisa, "Rootsiaegne kogudusekirik Eestis", " *Kunstiteaduslikke uurimusi*" kd 8, 1995, (Tallinn;Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1995), lk 53- 89
- * Kultuurimälestiste riiklik register, "Püha Kristoforus" skulptuur 1314, (<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1314>), (vaadatud: mai 2015)
- * **Kurisoo**, Merike, " Mis Jumalale antud, peab Jumalale jääma..." - " *Kunstiteaduslikke Uurimusi*" kd 21/ 1-2 ,(Tallinn; Eesti Kunstiteadlaste Ühing, 2012), lk 37- 73
- * Live Riga, "Great Kristaps", (<https://www.liveriga.com/en/3178-great-kristaps>)
- ***Livinstone**, E. A., " *The Concise Dictionary of the Christian Church*", (Oxford; Oxford University Press, 2000)
- * **Luther**, Martin, " *Katekismus*" (väike), 2.paranatud trükk,(Tallinn; EELK Konsistooriumi väljaanne, 1989)
- * " *Lutherlikud usutunnistuskirjad*", toim: Randar Tasmuth, SA Ajaleht Eesti Kirik, tõlge: EELK Usuteaduse Instituut,(Tartumaa; OÜ Greif Trükikoda, 2014)
- * **Michalski**, Sergiusz, " *The Reformation and the Visual Arts: the Protestant image question in Western and Eastern Europe*", (London, New York: Routledge, 2005)
- * **Millard**, Dom Bede, "St. Christopher and the Lunar Disc of Anubis", " *The Journal of Egyptian Archaeology*" vol. 73 (Egypt Exploration Society, 1987), lk 237-238
- * **Russell**, Fr. Matthew, "Saint Christopher. Cum Notis Variorum", " *The Irish Monthly*" vol 15. nr166,(Irish Jesuit Province, 1887), lk 216-223
- * **Steiger**, Johann A., "Luther on the legend of St.Christopher"; tõlkinud Jason D. Lane, " *Lutheran Quarterly*" ns 25 nr 2 , 2011, lk 125-144
- *" *The Cambridge Dictionary of Christianity*", toim: Daniel Patte,(Cambridge, Cambridge University Press, 2010)

- *"*The Encyclopedia of Lutheran Church*", toim: Julius Bodensieck, vol 1,(Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1965)
- *"*The Encyclopedia of Lutheran Church*", toim: Julius Bodensieck, vol 3,(Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1965)
- * "*The Encyclopedia of Religion*", vol 4/10, toim: Mircea Eliade, (New York, Macmillan Publishing Company, 1987)
- *"*The Encyclopedia of Religion*", vol 9/10, toim: Mircea Eliade, (New York, Macmillan Publishing Company, 1987)
- *"*The Encyclopedia of Religion*", vol 12/10, toim: Mircea Eliade, (New York, Macmillan Publishing Company, 1987)
- *"*The Encyclopedia of Religion*", vol 13/10, toim: Mircea Eliade, (New York, Macmillan Publishing Company, 1987)
- * **Vahtre**, Sulev, "Kirik, aadel ja talurahvas Eestimaal XVI sajandi lõpul" - "Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis", 3.kogumik, (Tallinn, Eesti Raamat, 1987), lk 92-123
- * **Vauchez**, Andre, "Pühak", "*Keskaja inimene*", koostaja: Jacques Le Goff, (Tallinn; Avita, 2002), lk 318-350
- * de **Voragine**, Jacobus "*The Golden Legend: Readings on the Saints*" vol 2, tõlkinud: William Granger Ryan, (Princeton; Princeton University Press, 1993)
- * "*Võõrsõnastik*" 2. täiendatud juurdetrükk, toim: Ruth Mägi, (Tallinn, TEA, 2005),
- * **Wandel**, Lee Palmer, "The Reformation and the visual arts", "*The Cambridge History of Christianity: Reform and Expansion 1500-1660*", toimetanud Ronnie Po - Chia Hsia, (Cambridge; Cambridge University Press, 2007) lk 345- 370
- ** *Pilt*: Püha Kristoforus (Niguliste kiriku kantsli tugisammas), EKM j 19372 N 21, Eesti Kunstimuuseum, <http://www.muis.ee/et/museaalview/1255675>

8. Summary

Saints in Post- Reformation Church - About Function and Meaning of Lutheran Art on the Example of St. Christopher

The importance and role of saints in religion has been magnificent through history of religion. In medieval churches, saints were worshiped, seen as idols and protectors of people. The proof of that kind of worship would be religious art. Saints have been a popular theme in religious art, especially in churches, which shows their importance and authority among Christians. Though this leads us to a question: Have saints always been worshiped and loved in every confession?

This bachelor's thesis focuses on saints in post-reformation church. To do so, we have to first do research about reformation in general to understand the background of lutheran church and the reasons why the role of saint had to change. To understand the reasons, the first part of this study focuses on reformation and its influence on art and architecture. Because this research has been done in Estonia, it seems to be fair to add changes in Estonia also to this study.

The second part of this study is dedicated to saints. To understand the cult of saints after reformation, we also need to understand the importance of their cult before that. Because of this the second part of this survey is divided to two. The first half is dedicated to the role of saints before the Protestant Reformation, so that we can understand who saints are and why they have been so important to believers. The second half is dedicated to saints after the big Reformation and how their role changed in Protestant church and art.

The third part of this study focuses on St. Christopher as an example. In this part of the study we look into his legend and his role in Protestant church and religious art. As an example of St. Christopher and art, there's a brief part about a figure of him that was part of a chancel in Niguliste church in Tallinn.

The result on the Reformation was a new confession that was named after Martin Luther, who was the man who started this big change in the history of religion. Most of the new customs, traditions, rules and understandings are based on his theology and his beliefs. Starting a new movement and later a new Church was never his goal. All he wanted was a change in the way how Catholic Church worked.

All that was not clarified by Luther himself was deduced by his theology and other beliefs. Same happened with the issues of architecture and interior of the new church. Since Luther's beliefs made old Catholic ways basically simpler, so was the new Church. Lutherans gave up a lot of old traditions and customs following Luther's belief that personal faith is above anything else, even the place to worship your God or following all the written rules. Therefore the new church was much plainer and simpler. Many Lutheran churches were build on the ruins of some old churches or the old Catholic ones were just re-used after some necessary changes.

One of many things that Luther didn't approve was worshipping the cult of saints. He was afraid that instead of taking them as their idols, people will worship them the way they should worship only their God and that was unacceptable. People gave them power and status without even questioning and so divided their faith between their God and their beloved saints. Following Luther's beliefs as their own, worshipping the cult of saints became forbidden in Protestant Church. Saints were suppose to be examples of good christians. Even though old religious art was tolerated in churches, it was believed to be better when pictures of saints were not visible. Pictures were seen only as illustrations of the Bible or faith, but because people tended to worship them, it was considered to be better to not use them at all or use them as little as possible to avoid people's tendency to worship them like old pagans. That didn't mean that all saints and holding them in reverence were forbidden. It meant that people needed to learn the difference between worshipping someone and seeing them as their example. Also it became important to lutherans that every saint's existence was proved. Either they were mentioned in the Bible or there had to be some written proof of his or her existence.

One exception to the ban was St.Christopher. Even though he was not allowed to be worshipped and his existence was not proven well enough to assure him his place among other saints, he was still seen as a perfect Christian or as a good example of faith. According to his legend, he found his faith after carrying a child over the river despite danger and child's extraordinary weight. This child turned out to be Christ. So his legend is seen as an example of how people should carry their faith with them. That's why he was one of the few allowed saints in the Protestant Church who was still respected and used in art.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Sireli Ruusmaa** (sünnikuupäev:15.07.1993),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö "Pühakud reformatsioonijärgses kirikus - funktsioonist ja tähendusest luterlikel kunstiteostel Püha Kristoforuse näitel",

mille juhendaja on Krista Andreson,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____ (23.05.2016)